

This file has been cleaned of potential threats.

To view the reconstructed contents, please SCROLL DOWN to next page.

Linguistic approaches for a systematic analysis of Iranian architecture

Zahra Alebouyeh

Ph.D. Candidate in Architecture, Faculty of Art and Architecture, West Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Mohammadreza Rahimzadeh

Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Iran University of Art, Tehran, Iran (Corresponding Author)
E-Mail: m.rahimzadeh@art.ac.ir

Leila Zare

Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Art and Architecture, West Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Behrooz Mahmoodi-Bakhtiari

Associate Professor, Department of Performing Arts, Faculty of Performing Arts and Music, College of Fine Arts, University of Tehran, Tehran, Iran

Abstract

Iranian architectural studies in recent decades, despite significant advances in descriptive and historical dimensions, remain largely unexplored in many aspects, and the weakness of studies in “understanding Iranian architecture” as a theoretical and analytical discipline is distinctly felt. One of the fundamental gaps in this field is the lack of a systematic approach to understanding Iranian architecture that transcends the mere physical description of buildings by addressing structure, meaning, and cultural transformations. Theory, as a tool for analyzing and understanding fundamental concepts, plays a crucial role in achieving a deeper comprehension of architecture, enabling the interpretation of transformations, meanings, and cultural structures within architecture. Linguistics is one of the fields whose potential has received inadequate attention in the study of Iranian architecture. Over the past several decades, linguistics has significantly shaped theoretical frameworks in the social sciences, anthropology, aesthetics, and philosophy. Although architecture has also been influenced by linguistics, compared with the aforementioned fields, fewer efforts have been made in this field. The fundamental similarities between language and architecture, as two structured cultural systems, provide a basis for applying linguistic concepts to architectural analysis. Both constitute structured, meaning-laden systems, and their study yields substantial insights into the modes of thought, dispositions, and ways of life characteristic of the peoples of a given region.

This study explores the theoretical and analytical capacities of linguistics for understanding Iranian architecture by employing linguistic approaches. The structural parallels between language and architecture, as two cultural systems, facilitate the application of linguistic concepts to architectural analysis. The central research question is: “How can linguistic approaches be utilized to develop a systematic and analytical framework for the study of Iranian architecture?” On this basis, two approaches are examined in this study: the comparative approach, which addresses the structural comparison of language and architecture from a cultural perspective, and the method-based approach, which investigates the application of linguistic perspectives to the analysis of architecture.

The primary objective of this research is to formulate a linguistic framework for analyzing Iranian architecture, thereby transcending purely descriptive studies and moving towards structural-semantic interpretations of Iranian architectural forms. The present research is theoretical-conceptual in nature and has been conducted using a qualitative approach employing an analytical-comparative method. Data were collected through

document analysis and interpreted via directed content analysis and comparative conceptual analysis. The analytical framework of this study is grounded in structural analogy. In this approach, correspondences are established not merely on the basis of superficial similarities between elements, but rather on the underlying structural relationships between the two domains. At this stage, a common analytical framework was established by relying on the structural analogy between language and architecture: mapping the structural components of language (phoneme, morpheme, word, syntax) onto the structural components of architecture (materials, architectural elements, spatial units, spatial organization). This structural analogy serves as the shared foundation for all subsequent analyses. To apply linguistic perspectives to the understanding of architecture, an analogical transfer procedure was employed, comprising three sequential steps: identification of key concepts within each linguistic approach through directed content analysis; establishment of structural correspondences between linguistic and architectural components based on the predefined structural analogy; and inference of equivalent concepts within the domain of architecture.

The comparative approach, demonstrates that by comparing the structural systems of language and architecture within a given culture, it becomes possible to identify systematic relationships between these two domains. This approach constitutes an effort to recognize the correspondence between the structural features of the Persian language and those of Iranian architecture, suggesting that a deeper understanding of Persian and its cultural patterns can yield more comprehensive insights into the foundational principles of Iranian architecture. The method-based approach, in contrast, employs linguistic perspectives and analytical tools to investigate various dimensions of Iranian architecture. In this research, five linguistic perspectives—historical, typological, formalist, functionalist, and cognitive—were adopted as the basis for analysis.

The findings of this research indicate that the proposed framework not only enables the analysis of Iranian architecture at structural, semantic, and historical levels but also addresses existing gaps in scholarly inquiry. At the structural level, the formalist and typological perspectives facilitate the identification of spatial compositional rules and organizational patterns, while further allowing for the discovery of generative structures that govern architectural form and space. At the semantic level, functionalist and cognitive approaches provide the means to interpret the social roles of space, layered meanings, and culturally embedded conceptualizations inscribed within architectural form. At the historical level, the historical linguistic perspective, including its subfields of etymology, dialectology, and lexical borrowing, enables a systematic investigation of formal and semantic transformations, the genealogy of spatial units, regional architectural variations, and intercultural exchanges.

The principal innovation of this research lies in proposing an operational and systematic framework for applying linguistic approaches to the study of Iranian architecture. By bridging the gap between descriptive-historical accounts and deep theoretical analyses, this framework opens new horizons for interdisciplinary inquiry in the field of Iranian architecture and offers a methodological response to the prevailing theoretical deficit in the “systematic study of architecture.” However, the framework is accompanied by certain limitations. First, the present study is predominantly theoretical-conceptual in nature; consequently, the proposed capacities require empirical validation and further elaboration through case studies. Second, the research did not make use of doctoral dissertations and theses in the fields of architectural history and theory. Third, the structural analogy between language and architecture, if not rigorously applied with methodological precision, risks yielding superficial or unsubstantiated correspondences. The most essential step for future research is the empirical testing of this framework through focused case studies that apply a specific linguistic perspective—such as functionalist or cognitive approaches—to concrete examples of Iranian architecture. Such empirical validation would not only assess the framework’s explanatory power but also create opportunities for its refinement and expansion. In sum, linguistic approaches can thus broaden the scope of realist architectural studies and contribute significantly to identifying the foundational structures of Iranian architecture, understanding its historical and cultural transformations, and formulating a coherent framework for its systematic investigation. In this manner, the present study effectively narrows the gap between descriptive reporting and systematic analytical scholarship.

Keywords: Systematic study of architecture, Iranian architecture, systematic analysis, structural analogy, linguistics

فصلنامه علمی نامه معماری و شهرسازی، ۱۸(۵۱)، ۴۳-۵۰

DOI: 10.30480/aup.2026.5628.2237

نوع مقاله: پژوهشی

رهیافت‌های زبان شناختی در تحلیل نظام‌مند معماری ایرانی*

زهرا آل بویه ^{id}

دانشجوی دکتری معماری، دانشکده هنر و معماری واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

محمدرضا رحیم‌زاده ^{id}

استادیار گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر ایران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

E-Mail: m.rahimzadeh@art.ac.ir

لیلا زارع ^{id}

استادیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

بهروز محمودی بختیاری ^{id}

دانشیار گروه هنرهای نمایشی، دانشکده هنرهای نمایشی و موسیقی، دانشکدگان هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران

چکیده

مطالعات معماری ایرانی در دهه‌های اخیر، با وجود پیشرفت‌های چشمگیر در بُعد توصیفی و تاریخی، همچنان در بسیاری از جنبه‌ها ناشناخته مانده است و ضعف مطالعات «معماری‌شناسی»، به عنوان حوزه‌ای نظری و تحلیلی، به وضوح احساس می‌شود. این پژوهش می‌کوشد با بهره‌گیری از رویکردهای زبان شناختی، ظرفیت‌های نظری و تحلیلی زبان‌شناسی را در شناخت معماری ایرانی بررسی کند. شباهت‌های ساختاری زبان و معماری، به مثابه دو نظام فرهنگی، امکان به کارگیری مفاهیم زبان شناختی در تحلیل معماری را فراهم می‌کند. پرسش اصلی آن است که: «چگونه می‌توان از رویکردهای زبان شناختی برای تدوین چارچوبی تحلیلی و نظام‌مند در شناخت معماری ایرانی بهره برد؟» بر این اساس، دو رویکرد در این مقاله بررسی می‌شود: رویکرد تطبیقی که به مقایسه ساختاری زبان و معماری از منظر فرهنگی می‌پردازد و رویکرد روش‌مبنا که کاربرد نگرش‌های زبان شناختی در تحلیل معماری را بررسی می‌کند. هدف پژوهش، تدوین چارچوبی زبان شناختی برای تحلیل معماری ایرانی است تا با عبور از مطالعات صرفاً توصیفی به تحلیل‌های ساختاری - معنایی معماری بپردازد. ماهیت این پژوهش نظری - مفهومی با رویکرد کیفی و روش تحلیلی - تطبیقی است. چارچوب نظری آن بر پایه قیاس ساختاری زبان و معماری استوار است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که رویکردهای زبان شناختی می‌توانند چارچوب‌های مطالعات واقع‌گرایانه معماری را گسترده‌تر کنند و همچنین، به شناسایی ساختارهای بنیادین معماری ایرانی، درک تحولات تاریخی و فرهنگی آن و تدوین چارچوبی منسجم برای مطالعه نظام‌مند معماری یاری رسانند.

کلیدواژه‌ها: معماری‌شناسی، معماری ایرانی، تحلیل نظام‌مند، قیاس ساختاری، زبان‌شناسی

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری زهرا آل بویه با عنوان «فهم معماری از پنجره زبان: تبیین نسبت معماری و زبان در بستر فرهنگ ایرانی» است که با راهنمایی دکتر محمدرضا رحیم‌زاده و دکتر مهدی حجت و مشاوره دکتر لیلا زارع و دکتر بهروز محمودی بختیاری در دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب در حال انجام است.

مقدمه

از اواخر دوره قاجار تاکنون، پژوهش‌های گسترده‌ای برای شناخت معماری ایرانی انجام شده است. بااین حال، بسیاری از ویژگی‌های فرهنگی پایدار معماری این سرزمین کم‌تر شناخته شده است. تا جایی که توافق کمی در زمینه ویژگی‌های معماری ایرانی و ایرانی‌بودن یک اثر معماری در بین متخصصان این حوزه دیده می‌شود. همچنین، بررسی روش شناختی در شناخت معماری ایرانی مورد توجه کافی قرار نگرفته است و پژوهشگران، اغلب به سبب ناکافی بودن مطالعات تاریخی با مشکل مواجه می‌شوند (قیومی‌بیدهندی، ۱۳۸۴؛ ۱۳۸۶؛ گلیجانی‌مقدم، ۱۳۸۶). این کاستی‌ها ضرورت رویکردی تحلیلی و نظام‌مند برای فهم ساختارها و روابط درونی معماری ایران را برجسته می‌کند. آثار و عوارض این کاستی نظری در عمل هم پیداست.

معماری ایرانی به عنوان یکی از مظاهر فرهنگی، به رغم داشتن پیشینه‌ای غنی و تداوم تاریخی چند هزار ساله، چندین دهه است که، به تصریح بسیاری از صاحب نظران، از تداوم تاریخی خود بازمانده است. آثار معماری امروز ایران عموماً به وصله‌های ناجوری می‌مانند که وجه تناسب آن‌ها با این مرز و بوم روشن نیست. در توصیف معماری امروز ایران همچنان می‌توان از تعبیر گیدئون^۱ استفاده کرد که «امروز نوعی معماری مدگرایانه رواج دارد» (گیدئون، ۱۳۸۵، ۵). گویی امروز، مردم و معماران از فهم معنای نهفته در معماری گذشته ایران عاجزاند و به عبارتی نه معماری خود را خوب می‌شناسند و نه شناخت عمیقی از معماری غرب دارند. در مقابل، چنین گسستی در زبان فارسی به دیده نمی‌آید و زبان مکتوب و شفاهی همچنان می‌تواند پیوندی عقلایی و عاطفی میان گذشته و امروز برقرار سازد.

آنچه به یک فرهنگ و مظاهر گوناگون ملموس و ناملموس آن امکان تداوم و تحول می‌بخشد، توانایی آن در جذب گذشته و بازآفرینی آن، متناسب با شرایط زمانه است (Curtis, 1996, 688). استفاده از گذشته نه به عنوان الگویی صوری یا تقلید مکارانه به شکل روند اخیر، «مغایله» با برخی عوامل معماری گذشته از جمله طاق‌ها، ایوان‌های طاقی شکل، یا حیاط‌ها و ترکیب آن‌ها با عواملی که به کار روحیه «شاعرانه» می‌دهد (گیدئون، ۱۳۸۵، ۱۰-۱۳)، بلکه شناخت قواعد و ویژگی‌های فرهنگی ژرفی که در طول سالیان تقریباً ثابت مانده است و در هر دوره، با توجه به ویژگی‌های زمانه، به گونه‌ای به ظهور رسیده است. کشف این «عوامل» ثابت و تفکیک آن‌ها از صور و عوامل متغیر معماری، نیازمند شناختی عمیق است (گیدئون، ۱۳۸۵، ۳۶-۳۷). در این راستا، «معماری‌شناسی» به منزله تلاش برای توسعه چارچوبی تحلیلی و نظام‌مند، به شناختی فراتر از کالبد معماری می‌پردازد و لایه‌های معنایی، کارکردی و ساختاری معماری را در بسترهای فرهنگی و اجتماعی تحلیل می‌کند. هدف، ارتقای مطالعات شناخت معماری به مثابه حوزه‌ای مستقل با روش‌شناسی روشن است؛ حوزه‌ای که بتواند زمینه تحلیل‌های عمیق و چندلایه معماری را فراهم کند. درحالی که مطالعات توصیفی غالباً به ثبت ویژگی‌های ظاهری بناها بسنده می‌کنند و به پیوستگی‌های صوری و تاریخی گرایانه‌ای دامن می‌زنند که نه به اندازه کافی مؤثرند و نه قابلیت جذب طیفی گسترده از اندیشمندان و معماران را دارند، نظریه، به مثابه ابزاری تحلیلی و مفهومی، امکان درکی ژرف‌تر از ویژگی‌ها، تحولات و معناهای معماری را فراهم می‌کند. چنانکه قیومی‌بیدهندی بر اهمیت نظریه و کاستی‌های روایت‌های صرفاً توصیفی در تاریخ‌نگاری معماری تأکید می‌کند (قیومی‌بیدهندی، ۱۳۸۴، ۱۳؛ ۱۳۸۶، ۶).

یکی از حوزه‌هایی که ظرفیت‌های آن در مطالعات معماری ایران کم‌تر مورد توجه قرار گرفته، زبان‌شناسی است. زبان‌شناسی، طی چند دهه گذشته، نقش مهمی در شکل‌گیری نظریه در علوم اجتماعی، انسان‌شناسی، زیبایی‌شناسی و فلسفه داشته است. اگرچه معماری نیز تحت تأثیر زبان‌شناسی قرار گرفته، اما در مقایسه با حوزه‌های مذکور تلاش‌های محدودتری در آن انجام شده است. ماریو گاندلسوناس^۲ یکی از علل این امر

را در آشنایی محدود پژوهشگران معماری با مبانی زبان‌شناسی و دشواری انتقال مفاهیم زبان‌شناختی به تحلیل معماری می‌داند (Gandelsonas, 1998, 114). نظریه‌های معماری عموماً ماهیت دستوری و تجویزی^۳ دارند، یعنی بیش‌تر از توضیح و تبیین آنچه بوده است، به آنچه باید باشد توجه دارند؛ درحالی‌که نظریه‌های زبان‌شناسی واقع‌گرایند و بر سازوکارهای عملکردی زبان و روابط میان زبان‌ها در بسترهای اجتماعی و فرهنگی تمرکز دارند. این پژوهش می‌کوشد از ظرفیت نظریه‌های واقع‌گرایانه زبان‌شناسی برای فهم معماری بهره‌گیرد.

در بیان نسبت زبان و معماری، هایدگر زبان را «خانه وجود» می‌داند؛ سکونتگاهی که صورت‌های گوناگون زیست‌جهان را آشکار می‌سازد. از سوی دیگر، جهان زیست‌جهان در قالب «زبان معماری» به اجرا درمی‌آید و تحقق می‌یابد (نوربرگ-شولتس، ۱۳۸۷، ۱۳۸-۱۳۹). اگر بپذیریم که زبان و معماری هر دو به جهانی واحد بازمی‌گردند، می‌توان آن‌ها را دو تجلی از یک ساختار دانست؛ هر دو، نظام معنادار ساختارمندی دارند و با مطالعه آن‌ها می‌توان اطلاعات بسیاری در مورد نحوه اندیشه و خصلت‌ها و زندگی مردم هر سرزمین به دست آورد. مایه شگفتی نیست که تاکنون بسیاری از پژوهشگران و نظریه‌پردازان با اندیشه‌ها و رویکردهای گوناگون از مقایسه زبان و معماری بهره‌برده‌اند (Hays, 1998; Nesbitt, 1996).

زبان فارسی سال‌هاست موضوع مطالعه دقیق زبان‌شناسان و ادیبان بوده است. این مطالعات ویژگی‌ها و قابلیت‌های آشکار و پنهان زبان فارسی را نمایان کرده است و می‌توان به جرئت گفت که بخشی از توان کنونی زبان فارسی و بقای هویت آن معلول این پژوهش‌هاست. در مقابل، بدنه پژوهشی مشابهی از حیث کیفی و کمی در معماری ایرانی وجود ندارد، مخصوصاً اگر تلاش‌های صرفاً تاریخی‌گرانه را از آن‌ها بزداییم. پرسش اصلی پژوهش این است که «چگونه می‌توان رهیافت‌های زبان‌شناسی را برای تدوین چارچوبی نظری برای معماری‌شناسی ایرانی به‌کار گرفت؟». در این پژوهش، می‌کوشیم با رویکردی تحلیلی - تطبیقی کاربرد رهیافت‌های زبان‌شناسی را در شناخت معماری بررسی کنیم و بسترهای مطالعاتی و رویکردهایی را برای شناخت معماری ایران پیشنهاد دهیم. چارچوب پیشنهادی، هرچند در ماهیت خود می‌تواند برای مطالعه سنت‌های گوناگون معماری استفاده شود، در این پژوهش به‌طور ویژه در بستر معماری ایرانی به‌کار گرفته و با نمونه‌های عینی توضیح داده می‌شود. در پژوهش حاضر، اصطلاح‌های «معماری ایرانی/در ایران» به‌صورت مترادف به‌کار می‌روند و مقصود از آن‌ها بدنه آثار و سنت‌های معماری در حوزه ایران فرهنگی است که در پژوهش‌های تاریخ معماری ایران (به‌دست پژوهشگران ایرانی و غیرایرانی) بررسی شده‌اند. «زبان فارسی» نیز، در مقام مقایسه، براساس دوره‌بندی پذیرفته‌شده آن (باستان، میانه، نو) مبنای تحلیل قرار می‌گیرد.

پیشینه پژوهش

مرور پیشینه پژوهش نشان می‌دهد پژوهش‌های مربوط به نسبت زبان‌شناسی و معماری، در کل، پیرامون دو رویکرد کلان تطبیقی و روش‌مبنا سامان می‌یابد. در ادامه، پیشینه را بر همین تقسیم‌بندی مرور می‌کنیم تا زمینه صورت‌بندی چارچوب پژوهش فراهم شود (جدول ۱) و در پایان، به پژوهش‌هایی می‌پردازیم که از ظرفیت‌های زبان‌شناسی برای فهم معماری ایرانی بهره‌گرفته‌اند.

دسته نخست، پژوهش‌هایی است که به قیاس‌های تطبیقی میان زبان و معماری می‌پردازند. ریشه این رویکرد به آثار ویتروویوس بازمی‌گردد و در دوران رنسانس به یکی از اصول نظریه معماری بدل شد. در این دوره، این قیاس در طراحی، طبقه‌بندی و نقد معماری به‌کار گرفته شد (Clarke & Crossley, 2000, 1-5). این رویکرد در دهه ۱۹۶۰، با ظهور پارادایم زبان‌شناختی احیا شد و معماران بار دیگر از مفاهیم زبان‌شناختی

در معماری بهره‌گرفتند (Agrest & Gandelsonas, 1996, 110). در ادامه این سنت، جان سامرسون^۴ در «زبان کلاسیک معماری»^۵، معماری کلاسیک را همچون زبان با واژگانی مانند پنجره‌ها، ستون‌ها و طره‌ها معرفی می‌کند (Summerson, 1964). پس از او برونو زوی^۶ در «زبان مدرن معماری»^۷ بر ضرورت وجود زبان در معماری تأکید می‌کند (Zevi, 1978) و به همین ترتیب، چارلز جنکز^۸ در «زبان معماری پست مدرن»^۹ معماری را، همچون زبان، متشکل از واحدهای معنادار یا «واژگان» می‌خواند (Jencks, 1977, 60).

در دهه‌های بعد، پژوهشگران با نگاهی ژرف‌تر با قیاس معماری و زبان به تحلیل ساختاری معماری پرداختند. در این میان، کریستیان نوربرگ-شولتز^{۱۰} در «معنا در معماری غرب»^{۱۱}، با تأثیر از فلسفه هایدگر، معماری را زبانی نمادین برای آشکارگی معنا می‌داند و سیر تحول معماری غرب را از منظر معناشناختی تحلیل می‌کند (Norberg-Schulz, 1980). او، همچنین، در «معماری: حضور، زبان و مکان»^{۱۲} با بهره‌گیری از تمثیل زبان بر این باور است که معماری و زبان هر دو «خانه وجود» اند و ساختاری مشابه دارند (Norberg-Schulz, 2000).

دونالد پرتزیوسی^{۱۳} در «معماری، زبان و معنا: ریشه‌های جهان ساخته‌شده و سازمان‌نشانه‌شناختی آن»^{۱۴} به بررسی نسبت میان نظام‌های زبانی و معماری و تحلیل محیط ساخته‌شده به مثابه یک نظام نشانه‌ای می‌پردازد. (Preziosi, 1979) و مارتین دونوگو^{۱۵} در «زبان معماری»^{۱۶}، چگونگی معنا یافتن ساختمان‌ها را بررسی می‌کند. (Donougho, 1987) جورجیا کلارک^{۱۷} و پل کراسلی^{۱۸} در «معماری و زبان: ساخت هویت در معماری اروپا»^{۱۹} با نگاهی تاریخی به بررسی قیاس میان زبان و معماری و ابعاد نظری آن در ساخت هویت معماری اروپا می‌پردازند (Clarke & Crossley, 2000). اومبرتو اکو^{۲۰} در «کارکرد و نشانه: نشانه‌شناسی معماری»^{۲۱} با بهره‌گیری از نظریه «تجزیه دوگانه»^{۲۲} آندره مارتینه^{۲۳} به مقایسه زبان و معماری می‌پردازد؛ هرچند تمرکز اصلی او بر کاربرد نشانه‌شناسی در معماری است (Eco, 1997). اولنا رمیزووا^{۲۴} در «ساختار زبان معماری»^{۲۵} مدلی نظری از زبان معماری ارائه می‌دهد و معتقد است معماری دارای ساختارهای معنایی، ریخت‌شناختی و نحوی ویژه خود است (Remizova, 2016). جیسون ریس پری^{۲۶} در «ساخت آغازین: ساختار و معنا در زبان و معماری»^{۲۷} با مقایسه شباهت‌ها و تفاوت‌های زبان و معماری، به دنبال درک ژرف‌تری از چگونگی شکل‌گیری ساختار و معنا در این دو حوزه است (Parry, 2017) و نیکلاس تمپل^{۲۸} در «معماری و بحث زبان: تبادل هنری و زبانی در ایتالیای اوایل مدرن»^{۲۹} نشان می‌دهد چگونه در ایتالیای اوایل مدرن، مباحث نظری چون دستور زبان، بلاغت، فیلولوژی و ریشه‌شناسی به نظریه و عمل معماری جهت دادند (Temple, 2020).

همچنین، پژوهش‌هایی در دهه‌های اخیر ساختار زبان و معماری را از منظر فرهنگی بررسی کرده‌اند. آراتا ایسوزاکی^{۳۰} و کنجیرو اوکازاکی^{۳۱} در «کانجی و معماری»^{۳۲} به ارتباط نحو زبانی و نحو فضایی در فرهنگ‌های شرق آسیا می‌پردازند و تأثیر ساختار نوشتاری کانسجی را بر سازمان فضایی معماری بررسی می‌کنند (Isozaki & Okazaki, 2003 به نقل از: Liotta, 2012a, 14). سالواتور-جان ای. لیوتا^{۳۳} در «الگوها، فرهنگ فضایی ژاپنی، طبیعت و طراحی زایا»^{۳۴} نشان می‌دهد که ویژگی‌های زبان ژاپنی مانند نحو ضعیف با معماری شفاف و نفوذپذیر این کشور هم‌راستا است (Liotta, 2012a). او، همچنین، در «توکیوی گشاده: زبان، بدن، معماری»^{۳۵} با تمرکز بر مفهوم «کوچکی»^{۳۶} به بررسی الگوهای مشترک و تأثیر متقابل زبان و معماری در فرهنگ ژاپنی می‌پردازد و نشان می‌دهد که مفهوم «کوچکی»، نه تنها در طراحی فضاها و اشیای ژاپنی، بلکه در زبان ژاپنی هم نمود دارد (Liotta, 2012b). لیوتا و بونین^{۳۷} در «فضا و نگارش: روابط میان ایدئوگرام‌های چینی و ژاپنی و الفبای رومی و ساخت فضای شهری در آسیا و اروپا»^{۳۸} و «الفبا و ایدئوگرام‌ها: روابط میان زبان، معماری و کلان‌شهر در شرق و غرب»^{۳۹} با مقایسه الفبای رومی و ایدئوگرام‌های چینی، تأثیر خط بر سازمان‌دهی فضاهای شهری در شرق و غرب را بررسی می‌کنند (Bonnin & Liotta, 2015; Liotta & Bonnini, 2014) و آگوستین ربکا لاکاوا^{۴۰} در

«رابطه زبان و معماری: مطالعه موردی روستای فرهنگی بتاوی در ستو باباکان، جاکارتای جنوبی، اندونزی»^{۴۱} با مطالعه معماری دهکده بتاوی در اندونزی، رابطه میان ویژگی‌های ساختاری زبان بتاوی و معماری را از نظر سادگی، گشودگی و سازگاری در برابر نفوذ تأثیرات خارجی تحلیل می‌کند (Lakawa, 2015).

بخش دوم پژوهش‌هایی است که از نظریه‌ها و نگرش‌های زبان‌شناسی برای شناخت معماری بهره گرفته‌اند. در اواخر سده هجدهم، کاترمر دو کنسی^{۴۲} استعاره «معماری به مثابه زبان» را به دستگاهی نظری بدل کرد و مبنای گونه‌شناسی معماری را بی‌نهاد (Lavin, 1992). در دهه ۱۹۶۰، با گسترش زبان‌شناسی صورت‌گرا^{۴۳}، مفاهیم زایشی و نحوی چامسکی^{۴۴} به معماری راه یافت. کریستوفر الکساندر^{۴۵} در «زبان الگو: شهرها، بناها، ساختن»^{۴۶} زبان الگو را برای سامان دادن به طراحی معماری و شهرسازی معرفی می‌کند (Alexander, 1977). ایدن^{۴۷} و ناراسیمن^{۴۸} از نخستین کسانی بودند که به کاربرد تحلیل نحوی در شناخت ساختارهای معماری پرداختند. سپس استینی^{۴۹} و گیپس^{۵۰}، با الهام از دستور زبان ساختار عبارت^{۵۱}، مفهوم «دستور زبان شکل» را مطرح کردند (Stiny & Gips, 1972, 127, 128; Gips, 1975, 1). از آن زمان، این رویکرد الهام‌بخش پژوهش‌های متعددی در تحلیل ساختار معماری بوده است. برخی از این پژوهش‌ها در جدول ۱ بررسی شده‌اند. از دهه ۱۹۹۰ میلادی، دستور نظام‌مند-نقش‌گرای^{۵۲} مایکل هلیدی^{۵۳} در مطالعات هنر به کار رفت. مایکل اوتول^{۵۴} در «زبان هنر به نمایش درآمده»^{۵۵} با بهره‌گیری از این نگرش به تحلیل هنرهای تجسمی همچون نقاشی، مجسمه‌سازی و معماری پرداخت (O'Toole, 1994). او، همچنین، در «هنرپیشگان اپرا: اپرای سیدنی در کار و نمایش»^{۵۶} اپرای سیدنی را با این رویکرد تحلیل کرده است (O'Toole, 2004).

پژوهش‌هایی نیز از منظر زبان‌شناسی شناختی و شاخه فرهنگی به بررسی تأثیر ساختار زبان بر ادراک فضایی، ساختارهای اجتماعی و روابط فرهنگی پرداخته‌اند. برای نمونه، بنجامین لی وورف^{۵۷} در «عوامل زبان‌شناختی در اصطلاحات معماری هوپی»^{۵۸} نشان می‌دهد که ساختار زبانی این قوم چگونه بر درک و طبقه‌بندی فضایی تأثیر می‌گذارد (Whorf, 1953). جووانی بناردو^{۵۹} در «زبان، فضا و روابط اجتماعی: الگوی فرهنگی بنیادین در پلینزی»^{۶۰} رابطه زبان، فضا، زمان و روابط اجتماعی را از منظر زبان‌شناختی بررسی می‌کند (Bennardo, 2009). سونیا فولکل^{۶۱} نیز در «ساختار اجتماعی، فضا و مالکیت در فرهنگ و زبان تونگا»^{۶۲} پیوند زبان با ساختار اجتماعی، فضا و مالکیت را در فرهنگ تونگا تحلیل می‌کند (Völkel, 2010) و پنه‌لوپه براون^{۶۳} در «زبان، فرهنگ و شناخت فضایی»^{۶۴} به بررسی ارتباط میان زبان، فرهنگ و شناخت فضایی می‌پردازد (Brown, 2015).

جدول ۱. رویکردهای زبان‌شناختی در مطالعات معماری در خارج از ایران

نویسنده	سال	عنوان کتاب یا مقاله	رویکرد زبان‌شناختی	نویسنده	سال	عنوان کتاب یا مقاله	رویکرد زبان‌شناختی
جان سامرسون	۱۹۶۴	زبان کلاسیک معماری	قیاس صوری	چارلز جنکز	۱۹۷۷	زبان معماری پست مدرن	قیاس صوری
کریستوفر الکساندر	۱۹۷۷	زبان الگو: شهرها، بناها، ساختن	روش مبنا (صورت‌گرا)	برونو زوی	۱۹۷۸	زبان مدرن معماری	تطبیقی (معنایی)
دونالد پرتزیوسی	۱۹۷۹	معماری، زبان، و معنا: ریشه‌های جهان ساخته شده و سازمان نشانه‌شناختی آن	تطبیقی (معنایی)	کریستیان نوربرگ-شولتس	۱۹۸۰	معنا در معماری غرب	تطبیقی (معنایی/ تاریخی)

نویسنده	سال	عنوان کتاب یا مقاله	زبان‌شناختی	رویکرد	نویسنده	سال	عنوان کتاب یا مقاله	زبان‌شناختی	رویکرد
استینی و میچل ^{۶۵}	۱۹۸۰	«دستور زبان بهشت: دربارهٔ تکوین باغ‌های مغولی» ^{۶۶}	روش‌مبنا (صورت‌گرا)	روش‌مبنا (صورت‌گرا)	کونینگ ^{۶۷} و آیزنبرگ ^{۶۸}	۱۹۸۱	«زبان پیری: خانه‌های پیری فرانک لویید رایت» ^{۶۹}	روش‌مبنا (صورت‌گرا)	زبان‌شناختی
داونینگ ^{۷۰} و فیلیمینگ ^{۷۱}	۱۹۸۱	«خانه‌های بیلاقی بوفالو» ^{۷۲}	روش‌مبنا (صورت‌گرا)	روش‌مبنا (صورت‌گرا)	مارتین دونوگو	۱۹۸۷	«زبان معماری»	تطبیقی (معنایی)	تطبیقی (معنایی)
فیلیمینگ	۱۹۸۷	«فراتر از جمع اجزاء: دستور زبان خانه‌های ملکه آن» ^{۷۳}	روش‌مبنا (صورت‌گرا)	روش‌مبنا (صورت‌گرا)	مایکل اوتول	۱۹۹۴	زبان هنر به‌نمایش درآمده	روش‌مبنا (نقش‌گرا)	روش‌مبنا (نقش‌گرا)
چیو ^{۷۴} و کریشنا‌مورتی ^{۷۵}	۱۹۹۵	«دستور زبان خانه‌های بومی سنتی تایوان» ^{۷۶}	روش‌مبنا (صورت‌گرا)	روش‌مبنا (صورت‌گرا)	چیو و کریشنا‌مورتی	۱۹۹۵	«مبنای دستوری معماری سنتی چین» ^{۷۷}	روش‌مبنا (صورت‌گرا)	روش‌مبنا (صورت‌گرا)
امبرتو اکو	۱۹۹۷	«کارکرد و نشانه: نشانه‌شناسی معماری»	تطبیقی / نشانه‌شناسی	تطبیقی / نشانه‌شناسی	کریستیان نوربرگ-شولنس	۲۰۰۰	معماری: حضور، زبان، و مکان	تطبیقی (معنایی)	تطبیقی (معنایی)
کلارک و کراسلی	۲۰۰۰	معماری و زبان: ساخت هویت در معماری اروپا	تطبیقی (معنایی)	تطبیقی (معنایی)	ایسوزاکی و اوکازاکی	۲۰۰۲	کابجی و معماری	تطبیقی (ساختاری-فرهنگی)	تطبیقی (ساختاری-فرهنگی)
مایکل اوتول	۲۰۰۴	«هنرپیشگان ایرا: ایرای سیدنی در کار و نمایش»	روش‌مبنا (نقش‌گرا)	روش‌مبنا (نقش‌گرا)	جووانی بناردو	۲۰۰۹	زبان، فضا و روابط اجتماعی: الگوی فرهنگی بنیادین در پلی‌نزی	روش‌مبنا (فرهنگی-شناختی)	روش‌مبنا (فرهنگی-شناختی)
سونیا فولکل	۲۰۱۰	ساختار اجتماعی، فضا، و مالکیت در فرهنگ و زبان تونگا	روش‌مبنا (فرهنگی-شناختی)	روش‌مبنا (فرهنگی-شناختی)	سالواتور-جان ای. لیوتا	۲۰۱۲	«توکبوی گشاده: زبان، بدن، معماری»	تطبیقی (ساختاری-فرهنگی)	تطبیقی (ساختاری-فرهنگی)
سالواتور-جان ای. لیوتا	۲۰۱۲	«الگوها، فرهنگ، فضایی ژاپنی، طبیعت، و طراحی مولد»	تطبیقی (ساختاری-فرهنگی)	تطبیقی (ساختاری-فرهنگی)	لیوتا و بونین	۲۰۱۴	«فضا و نگارش: روابط میان ایدئوگرام‌های چینی و ژاپنی و الفبای رومی، و ساخت فضای شهری در آسیا و اروپا»	تطبیقی (ساختاری-فرهنگی)	تطبیقی (ساختاری-فرهنگی)
بونین و لیوتا	۲۰۱۵	«الفبا و ایدئوگرام‌ها: روابط میان زبان، معماری، و کلان‌شهر در شرق و غرب»	تطبیقی (ساختاری-فرهنگی)	تطبیقی (ساختاری-فرهنگی)	پنه‌لوپه براون	۲۰۱۵	«زبان، فرهنگ، و شناخت فضایی»	روش‌مبنا (فرهنگی-شناختی)	روش‌مبنا (فرهنگی-شناختی)
آگوستین ریکا لاکاوا	۲۰۱۵	«رابطهٔ زبان و معماری: مطالعهٔ موردی دهکدهٔ فرهنگی بناوی در ستو بابکان، جاکارتای جنوبی، اندونزی»	تطبیقی (ساختاری-فرهنگی)	تطبیقی (ساختاری-فرهنگی)	اولنا ریمیزووا	۲۰۱۶	«ساختار زبان معماری»	تطبیقی (ساختاری)	تطبیقی (ساختاری)
جیسون ریس پری	۲۰۱۷	«ساخت آغازین: ساختار و معنا در زبان و معماری»	تطبیقی (ساختاری-معنایی)	تطبیقی (ساختاری-معنایی)	نیکلاس تمپل	۲۰۲۰	معماری و بحث زبان: تبادل هنری و زبانی در ایتالیای اوایل مدرن	تطبیقی (ساختاری-فرهنگی)	تطبیقی (ساختاری-فرهنگی)

در ایران پژوهش‌های معدودی از زبان‌شناسی برای شناخت معماری بهره گرفته‌اند (جدول ۲). محمدکریم پیرنیا از نخستین معمارانی بود که با الهام از سبک‌شناسی ادبی، رویکردی زبان‌شناسانه برای مطالعهٔ

معماری ایرانی ارائه کرد و تأثیر قابل توجهی بر آموزش دانشگاهی معماری گذاشت. پیرنیا در «سبک‌شناسی» بیان می‌کند که سبک‌های شعر فارسی که توسط پژوهشگران ایرانی پیشنهاد شده‌اند، منطقی و مناسب‌اند، درحالی‌که سبک‌های معماری ایران که به‌طور پراکنده توسط پژوهشگران غیرایرانی معرفی شده‌اند، نام‌هایی بی‌معنا دارند (پیرنیا، ۱۳۷۸/۱۳۵۰، ۵۰؛ Maziar, 2024). این روش بعد از پیرنیا به‌طور جدی پی گرفته نشد. قزلباش و ابوالضیاء در «الفبای کالبدی خانه سنتی یزد» با تحلیل دستور زبان خانه‌های سنتی یزد (قزلباش و ابوالضیاء، ۱۳۶۲) و فرامرز پارسی در «روش طراحی در معماری تاریخی ایران» با معرفی معماری ایرانی به‌مثابه زبانی متشکل از الگوهای فضایی (پارسی، ۱۳۹۱) تلاش کردند مفاهیم زبان‌شناسانه را در مطالعه معماری ایرانی توسعه دهند.

در سال‌های اخیر پژوهش‌هایی چون «الگوی نوین از دستور زبان شکل در معماری خانه امروز» (حسینی و نوروزبرازجانی، ۱۳۹۷)، «بازخوانی فرم حیاط و فضاهای وابسته آن با استفاده از دستور زبان شکل در معماری در یکصد خانه دوره قاجار شهر کاشان» (حسینی و همکاران، ۱۳۹۵)، «دستور زبان شکل خانه‌های سنتی کاشان» (حسینی و بمانیان، ۱۴۰۱) و «مرگشایی عناصر معماری به کمک دستور زبان شکل» (حسینی و همکاران، ۱۴۰۳) با استفاده از دستور زبان شکل، به شناخت ساختارها و روابط فضایی در خانه‌های ایرانی و همچنین امکان طراحی ساختارهای فضایی پرداخته‌اند.

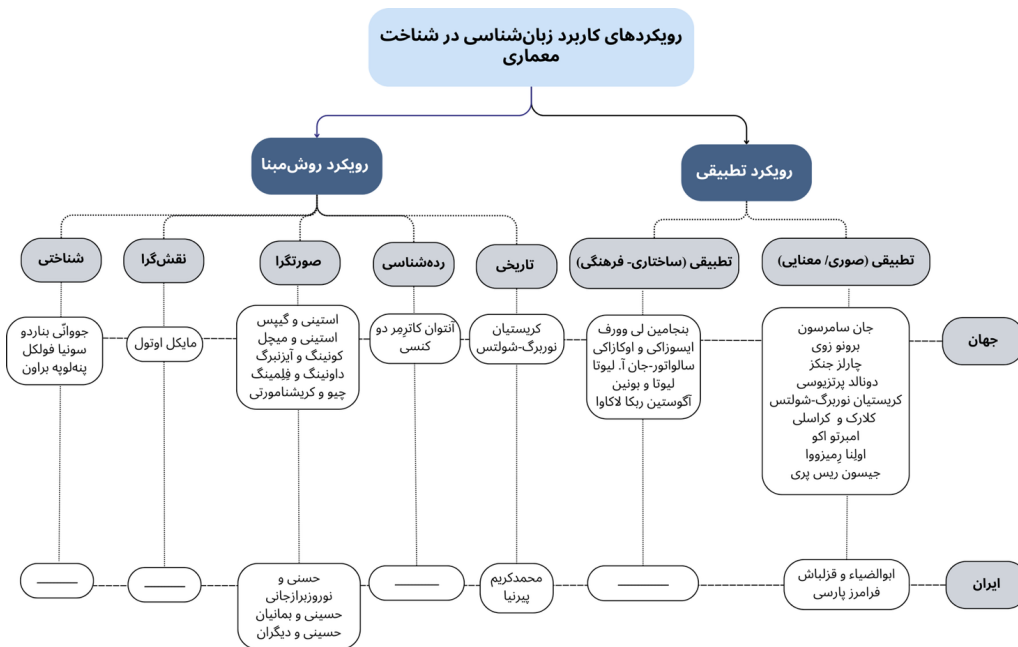
جدول ۲. رویکردهای زبان‌شناختی در مطالعات معماری ایرانی

نویسنده	سال	عنوان کتاب یا مقاله	رویکرد زبان‌شناختی	نویسنده	سال	عنوان کتاب یا مقاله	رویکرد زبان‌شناختی
محمدکریم پیرنیا	۱۳۵۰	«سبک‌شناسی»	زبان‌شناسی تاریخی	قزلباش و ابوالضیاء	۱۳۶۲	الفبای کالبد خانه سنتی یزد	رویکرد تطبیقی برای طراحی
فرامرز پارسی	۱۳۹۱	«روش طراحی در معماری تاریخی ایران»	رویکرد تطبیقی برای طراحی	حسینی و نوروزبرازجانی	۱۳۹۷	«الگوی نوین از دستور زبان شکل در معماری خانه امروز؛ نمونه موردی: خانه‌های مجموعه‌ای قاجاری شهرهای تبریز و تهران»	روش مبنا (صورتگرا)
حسینی و همکاران	۱۳۹۵	«بازخوانی فرم حیاط و فضاهای وابسته آن با استفاده از دستور زبان شکل در یکصد خانه دوره قاجار کاشان»	روش مبنا (صورتگرا)	حسینی و بمانیان	۱۴۰۱	«دستور زبان شکل خانه‌های سنتی کاشان: بررسی ساختار شکلی و روابط فضایی ۱۹ خانه تاریخی کاشان»	روش مبنا (صورتگرا)
حسینی و همکاران	۱۴۰۳	مرگشایی عناصر معماری به کمک دستور زبان شکل (گونه‌شناسی فضاهای ۶۴ خانه تاریخی از کاشان، یزد و اصفهان)	روش مبنا (صورتگرا)				

شکل ۱. سیر تاریخی رهیافت‌های زبان‌شناختی در مطالعات معماری

سیر مطالعات پیشینه نشان می‌دهد که نگاه به زبان در نسبت با معماری، در هر دو رویکرد تطبیقی و رویکرد روش‌مبنا، از بررسی‌های صرفاً صوری و شکلی به تحلیل‌های عمیق‌تر ساختاری و فرهنگی گذر کرده است: در رویکرد نخست، قیاس‌ها از شباهت‌های صوری به قیاس‌های مفهومی و سپس به ساختاری-فرهنگی تکامل یافته‌اند؛ و در رویکرد روش‌مبنا، کاربرد نظریه‌ها از دستورهای صورت‌گرا به تحلیل‌های نقش‌گرا و فرهنگی-شناختی گسترش یافته است (شکل ۱). باین‌همه، پژوهش منسجمی که این ظرفیت‌ها را به چارچوبی پژوهشی برای مطالعه معماری، به‌ویژه در ایران، تبدیل کند، کم‌تر ارائه شده است. افزون بر این، برخی رهیافت‌ها، از جمله نقش‌گرا و تطبیقی، در مطالعات داخل ایران یا کم‌تر پی‌گرفته شده‌اند یا عمدتاً موردی و نامنسجم دنبال شده‌اند (شکل ۲). این پژوهش در پاسخ به این خلأ، در پی تدوین چارچوبی نظام‌مند برای تحلیل معماری ایران بر پایه رهیافت‌های زبان‌شناختی است.

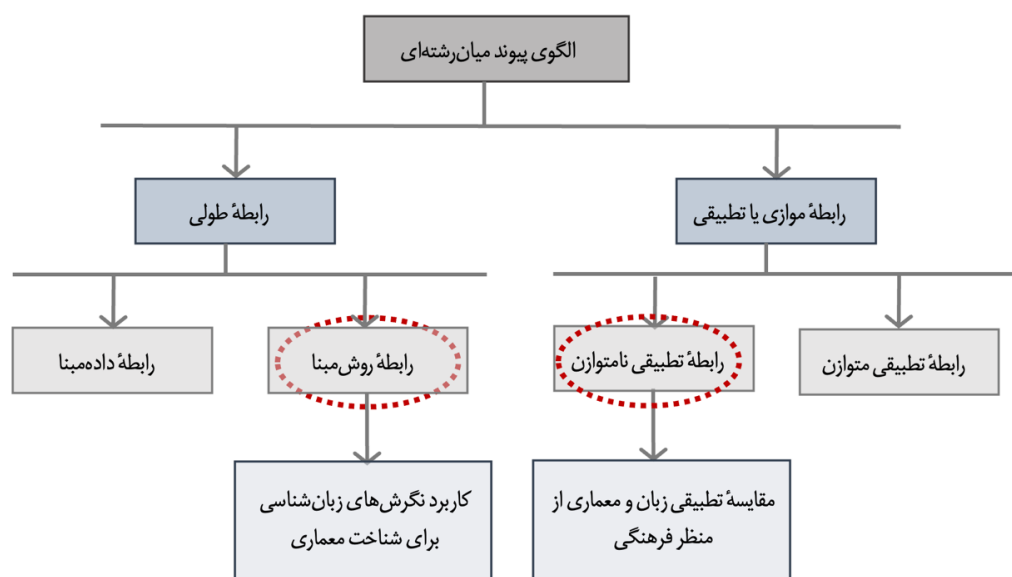

شکل ۲. رویکردهای کاربرد زبان‌شناسی در شناخت معماری

چارچوب نظری-تحلیلی

در مطالعات میان‌رشته‌ای، پیوند دو حوزه عمدتاً از دو مسیر اصلی برقرار می‌شود: رابطه موازی (تطبیقی یا

مقایسه‌ای) و رابطه طولی. در رابطه موازی، مطالعه تطبیقی به دو صورت پیش می‌رود: تطبیقی متوازن با هدف استخراج مشترکات انتزاعی میان دو موضوع و تطبیقی نامتوازن که در آن دانش و مفاهیم، از رشته توسعه یافته به رشته کم‌تر توسعه یافته منتقل می‌شود. در رابطه طولی نیز یا روش‌های توسعه یافته یک رشته برای تحلیل در رشته دیگر به کار می‌آید، یا داده‌های یک رشته در اختیار دیگری قرار می‌گیرد (پاکتچی، ۱۳۸۷، ۱۱۷-۱۱۹). بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد، بهره‌گیری از زبان‌شناسی در حوزه معماری نیز در دو رویکرد تطبیقی و روش مینا دنبال شده است. بر این اساس، در این پژوهش دو رویکرد تطبیقی و روش مینا پی گرفته می‌شود. پیوند تطبیقی زبان و معماری در این پژوهش از منظر فرهنگی بررسی می‌شود. با توجه به پیشرفت چشمگیر زبان‌شناسی و مطالعات زبان فارسی در قیاس با معماری‌شناسی، این پیوند تطبیقی از نوع نامتوازن است و می‌توان از دستگاه مفهومی زبان‌شناسی برای معماری بهره گرفت. در کنار آن، در رویکرد روش مینا از نگرش‌های تحلیلی زبان‌شناسی برای شناخت معماری ایرانی بهره گرفته می‌شود (شکل ۳).

شکل ۳. گونه‌های پیوند میان رشته‌ای و نسبت آن با مسیرهای پژوهش

برای آنکه این دو مسیر بر مبنایی روشن پی گرفته شوند، لازم است چارچوبی نظری - تحلیلی فراهم آید که سطوح مختلف تحلیل را مشخص کند. این چارچوب، دو بخش دارد: نخست، برقراری قیاس ساختاری میان اجزای زبان و معماری که مبنای مشترک هر دو رویکرد است؛ دوم، معرفی نگرش‌های زبان‌شناسی به مثابه ابزارهای مفهومی که در رویکرد روش مینا به کار گرفته می‌شوند.

معماری به مثابه زبان: قیاس ساختاری

مبنای نظری این پژوهش «قیاس ساختاری» میان زبان و معماری است. با پذیرش این اصل که هر کنش انسانی شکلی از بیان است و شیوه‌های بیان (کلامی و بصری) در ساختارهای ذهنی مشترکی با ماهیتی ذاتاً زبانی ریشه دارند، معماری نیز مانند یک متن عمل می‌کند. به گفته اومبرتو اکو، معماری «نظامی زبانی» است که از همان قواعد ساختاری زبان‌های طبیعی پیروی می‌کند. فلاسفه زبان، نشانه‌شناسان و نظریه پردازان

ادبی نیز زبان را الگویی برای تمام نظام‌های نمادین هنری می‌دانند. یکی از مهم‌ترین همسانی‌های میان زبان و معماری در ویژگی ساختاری هر دو نظام نهفته است (Clarke & Crossley, 2000, 2-5).

زبان، نظامی از واحدهاست که بر پایه روابط معنایی با یکدیگر ترکیب می‌شوند. در زبان، واحدها کوچک‌ترین واحدهای بی‌معنایند؛ ترکیب آن‌ها تکواژها، کوچک‌ترین واحدهای معنادار، را پدید می‌آورد. تکواژها، بر پایه قواعد صرفی واژه‌ها را می‌سازند و واژه‌ها، بر پایه قواعد نحوی، جمله‌ها را شکل می‌دهند (صفوی، ۱۳۹۱، ۵۰). در معماری نیز سلسله‌مراتبی مشابه قابل شناسایی است. معماری نیز از مؤلفه‌هایی ساخته می‌شود که معنا (شیوه سکونت انسان) را منتقل می‌کنند. در پژوهش‌های موجود، نمونه‌های متعددی از این قیاس وجود دارد: سامرسن و جنکز مؤلفه‌هایی چون در، پنجره، ستون، جداکننده و طره را «واژگان» زبان معماری می‌خوانند (Summerson, 1964; Jencks, 1977, 60). ایمس راپوپورت^{۷۸} اجزای شکل معماری را با واحدها و صداها، شکل‌های معماری را با واژگان و قطعات هنری را با عبارات و متن‌ها مقایسه می‌کند (Remizova, 2016, 84). اکو با بهره‌گیری از ایده «تجزیه دوگانه» در زبان، الگویی برای تحلیل معماری پیشنهاد می‌کند. در زبان، تجزیه نخست، گفتار را به کوچک‌ترین واحدهای معنادار (تکواژها) و تجزیه دوم، آن را به واحدهای بی‌معنا (واچ‌ها) تقسیم می‌کند (مارتینه، ۱۳۷۸، ۱۳-۱۵). بر همین قیاس، اکو در معماری، کوچک‌ترین واحدهای بی‌معنای فضایی را عناصر هندسه اقلیدسی (زاویه، خط راست و انواع منحنی) و کوچک‌ترین واحدهای معنادار فضایی را اشکال هندسی چون مربع، مستطیل، بیضی و شکل‌های نامنظم پیچیده می‌داند؛ واحدهایی که آن‌ها را «گرم»^{۷۹} می‌نامد (Eco, 1997, 183). با این همه، این صورت‌بندی بیش از آنکه به فرایند عینی ساخته شدن فضا نزدیک شود، در سطح انتزاعی باقی می‌ماند؛ حال آنکه معماری نه با خط و صفحه، بلکه با ساخت‌مایه‌ها و عناصر کالبدی عینیت می‌یابد.

در این پژوهش، با الهام از اکو، برای معماری دو سطح اصلی تجزیه در نظر گرفته می‌شود. در سطح دوم تجزیه، کوچک‌ترین واحدهای بی‌معنای معماری، ساخت‌مایه‌ها (مانند آجر، چوب، سنگ) محسوب می‌شوند که نقش آن‌ها، هم‌ارز نقش واچ‌ها در زبان است. در سطح نخست تجزیه، از همنشینی ساخت‌مایه‌ها، عناصر فضایی (مانند ستون، کف، سقف، دیوار، در، پنجره) پدید می‌آیند که به‌منزله کوچک‌ترین واحدهای دارای معنا/کارکرد، با تکواژها در زبان قابل قیاس‌اند. این دو سطح تجزیه، مبنای سامان‌دهی سطوح بالاتر قرار می‌گیرد: ترکیب عناصر فضایی، بر پایه قواعد ریخت‌شناسی فضا واحدهای فضایی (مانند تالار، سه‌دری، مهتابی، حیاط) را می‌سازد که هم‌ارز واژه‌اند. سازمان‌دهی واحدهای فضایی در ترکیبی کلی، اثر معماری (مانند خانه، مسجد، مدرسه) را شکل می‌دهد که می‌توان آن را هم‌سنگ جمله دانست. در نهایت، کنار هم قرار گرفتن آثار معماری در بافتی گسترده‌تر محله و شهر را پدید می‌آورد؛ همان‌گونه که جمله‌ها در کنار هم یک متن را می‌سازند (جدول ۳).

اگرچه ساخت‌مایه‌ها، عناصر فضایی و واحدهای فضایی معماری از نظر ماهیت با واچ‌ها، تکواژها و واژگان زبان متفاوت‌اند، اما همان‌گونه که واژه در زبان، رابطه‌ای ساختاری و سازمان‌یافته با سایر اجزا دارد واحدهای فضایی معماری نیز در نظام معماری چنین روابطی دارند. بنابراین، با وجود تفاوت‌های بنیادین میان زبان و معماری، مقایسه این دو نظام می‌تواند ساختارهای مشابهی را آشکار سازد. در اینجا، به‌منظور تعریف اجزای معماری و کاربرد زبان‌شناسی در شناخت معماری ایرانی، این تناظر را روا دانسته‌ایم.

جدول ۳. قیاس ساختاری اجزای زبان و معماری

سطح زبان شناختی	تعریف کارکردی در زبان	سطح متناظر در معماری	تعریف کارکردی در معماری
واج	کوچک‌ترین واحد بی‌معنا در زبان	ساخت‌مایه	کوچک‌ترین واحد بی‌معنا در معماری
تکواژ	کوچک‌ترین واحد معنادار	عناصر فضایی	سطح اولیه معنا/ کارکرد فضایی (ستون، سقف، کف، پله، پنجره، درگاه، دیوار)
واژه	واحد مستقل معنادار	واحد فضایی	واحد مستقل با هویت فضایی/ کارکردی (مانند اتاق، ایوان، حیاط، گنبدخانه)
نحو	قواعد ترکیب واحدها	سازمان‌دهی فضایی	قواعد ترکیب واحدهای فضایی
معناشناسی	کارکردهای معنایی	معنا	دلالت‌های فرهنگی- اجتماعی و نمادین

زبان‌شناسی و نگرش‌های شناخت زبان

زبان‌شناسی شاخه‌ای از دانش است که به مطالعه زبان‌های انسانی، ویژگی‌های ساختاری، گوناگونی جغرافیایی و تغییرات تاریخی آن‌ها می‌پردازد (مولتن، ۱۳۵۰، ۵۸۳-۵۸۴). در قرن‌های ۱۸ و ۱۹، بیش‌تر مطالعات زبان‌شناسی، «درزمانی»^{۸۰} یا تاریخی بودند و به بررسی شباهت‌ها، تفاوت‌ها، پیوندهای زبانی و سیر تحول زبان‌ها می‌پرداختند (دبیرمقدم، ۱۳۸۷، ب، ۹). زبان‌شناسی «درزمانی» یا تاریخی شامل دو شاخه اصلی است: زبان‌شناسی تاریخی که به بررسی تحول تاریخی زبان می‌پردازد و زبان‌شناسی تطبیقی^{۸۱} که روابط تاریخی میان زبان‌ها را تحلیل و آن‌ها را در خانواده‌های زبانی دسته‌بندی می‌کند (مولتن، ۱۳۵۰، ۵۹۸). همچنین، گویش‌شناسی (مطالعه گونه‌های زبانی)، ریشه‌شناسی (بررسی خاستگاه واژه‌ها) و وام‌گیری‌های زبانی (بررسی بده‌بستان‌های زبانی) از دیگر شاخه‌های این حوزه‌اند (Arlotto, 1981, 5-6). یکی دیگر از رویکردهای مهم قرن نوزدهم، رده‌شناسی است که زبان‌ها را بر پایه ویژگی‌های ساختاری و بدون در نظر گرفتن خاستگاه تاریخی دسته‌بندی می‌کند (البرزی‌ورکی، ۱۳۸۱، ۶؛ ۱۴۰۰، ۵-۶).

در آغاز قرن بیستم، فردینان دو سوسور^{۸۲} با تمایز میان دو رویکرد «درزمانی» و «هم‌زمانی»^{۸۳} زبان‌شناسی را وارد حوزه جدیدی کرد و بر تحلیل هم‌زمانی زبان، یعنی بررسی آن در یک مقطع زمانی، تأکید داشت (باقری، ۱۳۷۱، ۴۸-۵۳). پس از سوسور، مکاتب گوناگونی در زبان‌شناسی پدید آمدند که همه آن‌ها از نظریات او الهام گرفته‌اند، اما هریک با تمرکز بر جنبه‌ای خاص از زبان، آن را تعریف و تحلیل کرده‌اند. سه نگرش اصلی این حوزه عبارت‌اند از: زبان‌شناسی صورت‌گرا (زبان به مثابه نظامی ساخت‌مند و ریاضی‌گون)، نقش‌گرا (زبان به منزله نظامی برای ارتباط) و شناختی (زبان به مثابه نظامی ذهنی و فرهنگی) (دبیرمقدم، ۱۳۸۷، ب، ۱۰). در این پژوهش، نگرش‌های تاریخی، رده‌شناسی، صورت‌گرا، نقش‌گرا و شناختی بررسی می‌شوند که هریک ظرفیت ارائه چارچوبی برای تحلیل معماری ایرانی دارند. در رویکرد تاریخی، شاخه‌های تاریخی، تطبیقی، ریشه‌شناسی، گویش‌شناسی و وام‌گیری‌های زبانی بررسی می‌شوند و در رویکرد شناختی، تمرکز بر شاخه فرهنگی است. این نگرش‌ها در جدول ۴ به اختصار معرفی شده‌اند.

جدول ۴. نگرش‌های زبان‌شناسی و ویژگی‌های آن‌ها

ویژگی‌های شناخت زبان	گرایش‌ها	نگرش زبان‌شناسی	
بررسی دگرگونی‌های اجزای زبان در طول زمان؛ دگرگونی‌های آوایی و واجی، صرفی وازگان، دستوری و معنایی (Arlotto, 1981, 5-6).	تاریخی	زبان‌شناسی تاریخی	رویکردهای در زمانی
مقایسه زبان‌ها برای کشف ارتباط‌های تاریخی و بررسی شباهت‌ها و خویشاوندی‌های بین آن‌ها (Anttila, 1989, 20; Campbell & Mixco, 2007, 34)	تطبیقی		
بررسی ریشه و سیر تحول یک واژه و چگونگی تطور آن از قدیم‌ترین زمان کاربرد آن تا زمان نوشتن تاریخ آن واژه، از لحاظ لفظ و معنی (ابوالقاسمی، ۱۳۷۴، ۱۱).	ریشه‌شناسی		
بررسی ویژگی‌های صورت‌های زبانی در یک یا چند منطقه جغرافیایی از منظر: صورت‌های واجی و آوایی، صورت‌های نحوی و وازگان (Campbell, 1999, 191; Campbell & Mixco, 2007, 42).	گویش‌شناسی		
روندی که طی آن یک زبان برخی از عناصر زبانی (واج، وازگان، صرف و نحو) را از زبان دیگر می‌گیرد و در خود جای می‌دهد (Campbell & Mixco, 2007, 25-26).	وام‌گیری‌های زبانی		
یافتن روح و خصلت زبان‌ها (گلفام، ۱۳۷۹، ۱۷۱). طبقه‌بندی و مطالعه زبان‌ها براساس تفاوت‌ها و شباهت‌های ساختاری، بدون در نظر گرفتن پیشینه آن‌ها (Velupillai, 2012, 15).	رده‌شناسی کل‌گرا رده‌شناسی جزگرا	رده‌شناسی	رویکردهای هم‌زمانی
در این نگرش، برجسته‌ترین جنبه زبان ویژگی‌های ساختاری آن است. یکی از اهداف اصلی زبان‌شناسی صورت‌گرا، الگوسازی زبان از طریق تدوین یک دستور دقیق است؛ دستوری که بتواند تمامی جمله‌های دستوری ممکن در یک زبان را تولید و از ایجاد جمله‌های غیردستوری جلوگیری کند (راسخ‌مهند، ۱۴۰۰، ۹۸، علوی مقدم، ۱۳۸۴، ۸۱). یکی از مهم‌ترین نظریه‌های این نگرش، دستور زایشی - گشتاری است. از نظر جاسم‌سکی، دستور زبان شامل چهار بخش است: بخش پایه (زرف‌ساخت جمله در آن شکل می‌گیرد)، قواعد گشتاری (زرف‌ساخت را به روساخت بدل می‌کنند)، بخش معنایی (قواعد تفسیری معنایی) و بخش واجی (قواعد واجی که روساخت جمله را به بازنمایی آوایی تبدیل می‌کند) (باقری، ۱۳۷۱، ۲۶۲-۲۶۳؛ Chomsky, 1985, 5-6).	دستور زایشی - گشتاری ^{۸۴}	صورت‌گرا	
یکی از مهم‌ترین نظریه‌های نقش‌گرا، دستور نظام‌مند - نقش‌گرای هلیدی است که زبان را در پیوند با کارکردهای اجتماعی بررسی می‌کند. بر این اساس، زبان با توجه به بافت کالبدی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تحلیل می‌شود (دیبیرمقدم، ۱۳۸۷، ب، ۴۳؛ شریفی، ۱۳۹۷، ۷۵-۷۶). متن در این نظریه در چهار لایه تفسیر می‌شود: ۱. بافت (بافت فرهنگی و موقعیت)؛ بافت موقعیت سه مؤلفه دارد: زمینه گفتمان (حوزه یا موضوع متن) عاملان گفتمان (افراد و روابط میان آن‌ها) شیوه گفتمان (شکل و نقش زبان در تعامل؛ گفتاری یا نوشتاری) ۲. نظام معنایی: هریک از مؤلفه‌های بافت موقعیت بازنمایی خاصی در حوزه معنا دارد که هلیدی آن‌ها را «فرانقش» می‌نامد: فرانقش اندیشگانی (جهان‌بینی و تفسیر جهان)، بینافردی (روابط میان افراد) و متنی (سازماندهی معناهای اندیشگانی و بینافردی). ۳. نظام واژدستوری که پیوستگی دستور و وازگان را از منظر معنا بررسی می‌کند. ۴. نظام واجی که عناصر صوتی و نقش آن‌ها در انتقال معنا را در برمی‌گیرد (Fauziati, 2016, 4,46; Halliday, 2005, 39; Halliday & Matthiessen, 2006, 5-8; 2014, 24-34).	دستور نظام‌مند نقش‌گرای هلیدی	نقش‌گرا	
«زبان‌شناسی فرهنگی» به تحلیل چگونگی بازتاب مفهوم‌سازی فرهنگی در زبان توجه دارد و مفاهیمی مانند «طرح‌واره‌های فرهنگی»، «مقوله‌های فرهنگی» و «استعاره‌های فرهنگی» را محور کار خود قرار می‌دهد (Sharifian, 2017, 2-7).	فرهنگی	شناختی	

چارچوب تحلیلی رویکرد روش مبنا

هر نگرش زبان‌شناسی، به مثابه رهیافتی تحلیلی، بُعدی خاص از زبان را مطالعه می‌کند. در این پژوهش، برای بهره‌گیری از این نگرش‌ها در شناخت معماری، فرایند انطباق نگرش‌های زبان‌شناختی با حوزه معماری در چهار گام صورت می‌گیرد:

- تعریف پرسش محوری هر نگرش در زبان‌شناسی؛
 - تعیین سطوح تحلیلی زبان در آن نگرش (کدام سطوح زبان را بررسی و تحلیل می‌کند)؛
 - بازتعریف پرسش در افق معماری (تبدیل آن به مسئله‌ای معمارانه)؛ و
 - برقراری تناظر مؤلفه‌های زبانی و معماری بر پایه قیاس ساختاری و تعیین سطح تحلیل در معماری.
- جدول ۵ انطباق نگرش‌های زبان‌شناسی برای کاربرد در معماری را نشان می‌دهد. توضیح تفصیلی کاربرد این نگرش‌ها جهت شناخت معماری ایرانی در بخش بعد بیان می‌شود.

جدول ۵. چارچوب تحلیلی: انطباق نگرش‌های زبان‌شناسی با سطوح تحلیل در معماری

نگرش زبان‌شناسی	سطح تحلیل در زبان‌شناسی	پرسش کلیدی در مطالعه معماری	سطح متناظر در تحلیل معماری
تاریخی	دگرگونی آوایی و واژگانی، نحوی، معنایی	اجزای معماری در گذر زمان چرا و چگونه دگرگون شده‌اند؟	دگرگونی ساخت‌مایه، عناصر فضایی واحدهای فضایی، سازمان‌دهی فضایی و معناها/کارکردهای فضا
تطبیقی	مقایسه زبان‌ها برای یافتن نیا و روابط خویشاوندی	اثر معماری چه نسبتی با دیگر سنت‌های معماری دارد؟	نسبت‌های تاریخی/خویشاوندی میان سنت‌های معماری
ریشه‌شناسی	ریشه و تبار واژه‌ها	خاستگاه واحدهای فضایی یا نام‌واژه‌های فضایی چیست؟	منشأ و تبار واحدهای فضایی و نام‌واژه‌های فضایی
گویش‌شناسی	گونه‌های جغرافیایی زبان در سطوح واجی، صرفی و واژگانی و نحوی	تنوع گونه‌های جغرافیایی معماری چگونه است؟	تنوع در ساخت‌مایه، عناصر فضایی واحدهای فضایی و سازمان‌دهی فضایی بر اساس جغرافیا
وام‌گیری	گرفتن واج، تکواژ واژه و یا نحو از زبان‌های دیگر	چه عناصر معمارانه‌ای از معماری فرهنگ‌های دیگر وام گرفته شده است؟	وام‌گیری ساخت‌مایه و پرداخت، عناصر فضایی واحدهای فضایی، سازمان‌دهی فضایی
رده‌شناسی	روح یا خصلت ویژه هر زبان طبقه‌بندی زبان‌ها بر اساس ویژگی‌های ساختاری: واجی، صرفی، نحوی	روح یا خصلت معماری ایرانی چیست؟ ویژگی‌های ساختاری مشترک میان معماری ایرانی و دیگر سنت‌های معماری چیست؟	بررسی خصلت یا روح معماری ایرانی در مقایسه با سنت‌های دیگر طبقه‌بندی معماری‌ها بر اساس ویژگی‌های ساختاری: ساخت‌مایه، فضاسازی، سازمان‌دهی‌های فضایی
صورت‌گرا	قواعد ژرف‌ساختی، گشتاری، معنایی و واجی	قواعد و ساختارهای بنیادین حاکم بر شکل‌گیری این بنا چیست؟	ساختارهای بنیادین فضایی، قواعد ساختاری، قواعد معنایی و مؤلفه‌های بیانی.

نگرش زبان‌شناسی	سطح تحلیل در زبان‌شناسی	پرسش کلیدی در مطالعه معماری	سطح متناظر در تحلیل معماری
نقش‌گرا	خوانش متن از منظر لایه‌های: بافتی (بافت فرهنگی و بافت موقعیت) معنایی (فرانقش تجربی، بیافردی و متنی) واژدستوری واجی	اثر معماری در بافت فرهنگی و اجتماعی خود چه نقش‌هایی ایفا می‌کند؟	خوانش اثر معماری از منظر لایه‌های: بافتی (بافت فرهنگی و بافت موقعیت) معنایی (فرانقش تجربی، بیافردی و متنی) نظام - واحدهای فضایی نظام فضا
شناختی: فرهنگی	رابطه زبان و مفهوم‌سازی‌های فرهنگی: طرح‌واره‌های فرهنگی، مقوله فرهنگی، استعاره فرهنگی	مفهوم‌سازی‌های فرهنگی چگونه در فضا بازتاب پیدا می‌کنند؟	رابطه معماری و مفهوم‌سازی‌های فرهنگی: طرح‌واره‌های فرهنگی، مقوله فرهنگی، استعاره فرهنگی

روش پژوهش

این پژوهش از نوع پژوهش‌های بنیادی (نظری - مفهومی) با رویکرد کیفی و روش تحلیلی - تطبیقی است. داده‌ها به شیوه تحلیل اسنادی^{۸۵} گردآوری و با تحلیل محتوای کیفی هدایت‌شده^{۸۶} و تحلیل تطبیقی تفسیر شده‌اند.

داده‌ها شامل متون معتبر در دو حوزه زبان‌شناسی و معماری ایرانی است: در حوزه زبان‌شناسی، متون دست‌اول مرتبط با رویکردهای تاریخی، رده‌شناختی، صورت‌گرا، نقش‌گرا و شناختی و تفسیرهای معتبر آن‌هاست. پژوهش‌های معماری ایرانی نیز شامل کتاب‌های منتشرشده (فهرست شده در کتابخانه ملی ایران) و مقالات علمی - پژوهشی معتبر (نمایه شده در پایگاه‌های مورد تأیید وزارت علوم) است. مرور پیشینه با جست‌وجو در پایگاه‌های معتبر فارسی (پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)، پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (ISC)، نورمگز (Noormags) و پایگاه جامع علوم انسانی (Ensani) و نیز پایگاه‌های بین‌المللی (Web of Science, Scopus, Google Scholar) و با کلیدواژه‌های «معماری و زبان/زبان‌شناسی» و پنج نگرش زبان‌شناسی (تاریخی، رده‌شناسی، صورت‌گرا، نقش‌گرا و شناختی) و زیرشاخه‌های آن به صورت فارسی و انگلیسی انجام شد. در پژوهش حاضر، از پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه تاریخ و نظریه معماری استفاده نشده است. نخست، به سبب دشواری دسترسی به متن کامل بسیاری از آن‌ها و دوم به دلیل تنوع رشته‌ای و سطوح تحصیلی (معماری، مطالعات معماری ایران، حفاظت و مرمت، باستان‌شناسی، پژوهش هنر، تاریخ هنر و ...) که بررسی دقیقشان مستلزم مطالعه‌ای مستقل است.

در گام نخست، پس از گردآوری اولیه منابع، پالایش اولیه بر مبنای عنوان و چکیده انجام شد و سپس متن کامل آثار واجد ارتباط، بررسی گردید. تنها پژوهش‌هایی در بدنه تحلیل نگه داشته شد که از مفاهیم یا نگرش‌های زبان‌شناسی برای شناخت و تحلیل معماری بهره گرفته بودند و پژوهش‌هایی که محورشان طراحی بود، به همراه موارد تکراری یا فاقد اصالت علمی، حذف شدند. سپس پژوهش‌ها به شکل محتوایی و براساس رویکردشان دسته‌بندی شدند. بر این اساس دو رویکرد اصلی پژوهش‌شناسایی شد:

رویکرد تطبیقی: قیاس ساختاری زبان و معماری در بستر تاریخی - فرهنگی، با هدف بازشناسی نسبت‌های ساختاری و فرهنگی میان آن‌ها.

رویکرد روش‌منا: به کارگیری نگرش‌های زبان‌شناختی به عنوان چارچوبی تحلیلی برای شناخت معماری ایرانی.

گام دوم، طراحی چارچوب تحلیلی

مبنای چارچوب تحلیلی این پژوهش بر قیاس ساختاری است. در این رویکرد، رابطه‌ها نه بر شباهت‌های ظاهری عناصر بلکه بر رابطه ساختاری میان دو حوزه استوار است و معمولاً یک «مبدأ/پایه» آشناتر برای شناخت «هدف» کم‌آشناتر به کار گرفته می‌شود (Gentner, 1983, 156; Holyoak, 2005, 117). در این مرحله، ابتدا با تکیه بر قیاس ساختاری میان زبان و معماری، بستر مشترک تحلیل سامان داده شد؛ تطبیق اجزای ساختاری زبان با اجزای ساختاری معماری. سپس برای به کارگیری نگرش‌های زبان‌شناسی برای شناخت معماری، از انتقال قیاسی^{۸۷} بهره گرفته شد (Holyoak, 2005, 117-118):

۱. شناسایی مفاهیم کلیدی هر رویکرد زبان‌شناختی با روش تحلیل محتوای هدایت‌شده (Hsieh & Shannon, 2005, 1281).
۲. تطبیق ساختاری میان مؤلفه‌های زبانی و معماری براساس قیاس ساختاری (جدول ۳)،
۳. استنتاج مفاهیم معادل در حوزه معماری

گام سوم، تحلیل و تفسیر یافته‌ها

در این مرحله، یافته‌های حاصل از به کارگیری هر رویکرد، به طور مجزا تحلیل و تفسیر شد و قابلیت‌های کاربردی هر یک از طریق ارائه نمونه‌های عینی تبیین شد. در پایان، در بخش «بحث»، یافته‌های این پژوهش با نتایج مطالعات پیشین مقایسه شد تا شباهت‌ها و تفاوت‌ها روشن و خلأهای پژوهشی موجود شناسایی شود.

تحلیل معماری ایرانی بر پایه رهیافت‌های زبان‌شناختی

رویکرد تطبیقی: زبان و معماری به مثابه دو مظهر فرهنگی

در این رویکرد، زبان و معماری دو نظام نمادین ساختارمند دانسته می‌شوند که فرهنگ را بازمی‌تابانند و از رهگذر مطالعه آن‌ها می‌توان ویژگی‌های فرهنگی جامعه را شناخت.

زبان نه تنها مظهر فرهنگ است، در سازمان‌دهی سایر وجوه فرهنگی نیز نقش دارد. بر پایه فرضیه سایپر ورف،^{۸۸} فرهنگ بر زبان تأثیر می‌گذارد و زبان نیز الگوهای فکری را شکل می‌دهد (Witherspoon, 1975, 44-45). ویلهلم فون هومبولت^{۸۹} بنیان‌ساز زبان را «صورت درونی گفتار» می‌نامد. وجوهی از این صورت درونی گفتار میان همه زبان‌ها مشترک است، زیرا به سازوکار اندیشه وابسته است؛ اما برخی وجوه آن خاص هر زبان است و هویت ساختاری آن را رقم می‌زند. صورت درونی هر زبان، بر ساخت‌های هجایی، ساختار صرفی و نحوی و نظام واژگانی آن اثر می‌گذارد و از همین رو، چارچوب‌های فکری انسان‌ها نیز در بسیاری از جنبه‌ها با یکدیگر تفاوت پیدا می‌کند. از این منظر، اجزای ساختاری هر زبان (هجاها، واژگان، صرف و نحو) بازتابی از ویژگی‌های فرهنگی‌اند (روبینز، ۱۳۹۵، ۳۷۲-۳۷۶). توانایی انسان در تولید آواها بالقوه است، اما از ابتدای زندگی، هر فرد تنها مجموعه‌ای از آواها را که فرهنگش برمی‌گزیند، به نظام واجی کارآمد تبدیل می‌کند (بلوکباشی، ۱۳۸۸، ۳۵). همچنین واژگان هر زبان بازتاب محیط فرهنگی و اجتماعی آن است (روبینز، ۱۳۹۵، ۳۷۱؛ مشکوة‌الدینی، ۱۳۸۱، ۵۶). گستره واژگانی مجموعه‌ای از ایده‌ها، علائق و دغدغه‌های ذهنی جامعه را نشان می‌دهد و مطالعه آن می‌تواند به شناخت ویژگی‌های فرهنگی و شرایط زیستی کاربران آن زبان کمک کند (Sharifian, 2017, 136). برای نمونه، زبان‌های اسکیمو برای انواع مختلف برف واژه‌های گوناگونی دارند؛ درحالی‌که در زبان‌های اروپایی تنها یک واژه برای برف وجود دارد. در سطح ساخت نیز صرف و قواعد

نحوی با الگوهای اندیشیدن پیوستگی دارند؛ برای نمونه، در زبان انگلیسی «زمان وقوع عمل» بیش از برخی زبان‌های بومی آمریکایی مانند وینتویی مورد توجه است (هنله، ۱۳۷۸، ۷ و ۱۴). بدین‌سان ساختار زبان در سطوح مختلف (واج و تکیواژ واژگان، صرف و نحو)، بر شیوه اندیشیدن اثر می‌گذارد و بازتاب الگوهای فرهنگی است (زاهدی، ۱۳۸۸، ۲۱-۲۲؛ معینیان، ۱۳۹۲، ۷۳-۷۴).

معماری نیز، همچون زبان، بازتابی از شیوه اندیشیدن و ارزش‌های فرهنگی جامعه است (Witherspoon, 1975, 44-45). آموس راپوپورت در مقاله مشهور «خاستگاه‌های فرهنگی معماری» با استناد به شواهد متعدد تاریخی نشان می‌دهد که حتی در نخستین آثار معماری، در دوره‌هایی که شناخت انسان از جهان و توانایی او در ساختن بسیار ابتدایی بوده است، خواست‌های متعالی فرهنگ بر نیازهای صرفاً مادی غلبه داشته‌اند. بی‌تردید عوامل گوناگونی در شکل‌گیری معماری نقش دارند، اما در نهایت، این فرهنگ است که در کالبد معماری سکنی می‌گزیند. معماری هر فرهنگ، آیین‌های است که شیوه زیست و نظام ارزشی آن فرهنگ را بازتاب می‌دهد (راپوپورت، ۱۳۸۲). از این‌رو، بررسی ساختار معماری می‌تواند شناختی ژرف از ویژگی‌ها و خصلت‌های یک سرزمین و مردمانی که آن را پدید آورده‌اند، به دست دهد. همان‌گونه که اجزای ساختاری هر زبان، بازتاب ویژگی‌های فرهنگی‌اند، اجزای ساختاری معماری نیز بازتاب همان ویژگی‌ها دارند. در هر فرهنگ، معماری از میان بی‌شمار راه سکنی‌گزیدن، راه‌های معینی را که در آن فرهنگ پذیرفته شده است، برمی‌گزیند. حتی به‌ظاهر ساده‌ترین انتخاب‌ها، مانند ساخت‌مایه‌ها، نیز تحت تأثیر فرهنگ‌اند؛ برای نمونه، از سده‌های سوم و چهارم هجری، آجر به یکی از شاخص‌ترین ساخت‌مایه‌ها در معماری ایران بدل شد (اتینگهاوزن و گرابار، ۱۳۸۳، ۳۸۹). این تحول را نمی‌توان صرفاً به ضرورت‌های اقلیمی یا کمبود منابع فروکاست، زیرا سنگ ساختمانی مناسب در بسیاری نواحی به‌راحتی در دسترس بود، بلکه باید آن را برآمده از انتخابی آگاهانه دانست (پوپ، ۱۳۸۷، ۱۱۱۴). همچنین واحدهای فضایی، عناصر فضایی معماری و سازمان‌دهی فضایی نیز بازتاب ویژگی‌های فرهنگی‌اند.

بیش از یک قرن است که تحت تأثیر قرائتی ویژه از معماری (قرائن اصالت عملکرد) که اثر معماری را صرفاً در مقام ابزار زیستن می‌نگرد و به نسبت معماری و فرهنگ کم‌توجه است، بحران و نظرات ضد و نقیضی درباره توالی تاریخی معماری و نسبت آن با محیط طبیعی و اجتماعی پدید آمده است. این بحران و تناقض در سرزمین‌هایی که مهد پیدایش این تفکر جدید نبوده‌اند، از جمله در ایران، تأثیرات جدی‌تری داشته است و پرسش از هویت فرهنگی معماری را برجسته‌تر کرده است (Curtis, 1996, 567-569). به نظر می‌رسد مطالعه تطبیقی معماری ایرانی، به مثابه یک مظهر فرهنگی مهم، با زبان فارسی، به مثابه مظهر مهم فرهنگی دیگری که دچار چنین بحرانی نشده است، بتواند شناخت عمیق‌تری از پرسش هویت فرهنگی معماری به دست دهد و بدین‌سان به یافتن راه‌حلهایی متفاوت و شاید مناسب‌تر کمک کند.

این پژوهش نه زبان را یگانه یا مقدم‌ترین عامل اندیشه و فرهنگ می‌داند و نه مطالعه یک زبان را برای فهم کامل اندیشه گویشوران کافی می‌شمارد. هدف، فهم آن است که چه نسبتی میان ساختار زبان فارسی با فرهنگ و اندیشه ایرانی برقرار است و این ویژگی‌های فرهنگی چگونه در معماری ایرانی تجلی یافته‌اند. همان‌گونه که با بررسی ساختار یک زبان می‌توان به ویژگی‌های آن زبان و نسبتش با فرهنگ پی برد، از بررسی ساختار معماری (ساخت‌مایه و عناصر معماری واحدهای فضایی (واژگان معماری) و سازمان‌دهی فضایی (دستور زبان معماری)) نیز می‌توان به ویژگی‌های زبان معماری و پیوند آن با فرهنگ پی برد. در این رویکرد روبه‌روی هم قرار دادن زبان و معماری چون دو آیینی که هریک جلوه‌ای از فرهنگ ایرانی را آشکار می‌کند و نگریستن هم‌زمان در آن‌ها، می‌تواند در شناخت بهتر این دو مظهر فرهنگی کمک کند (شکل ۴). هدف آن

است که با کمک گرفتن از زبان، به عنوان مظهر تمام‌نماتری از فرهنگ ایرانی، بتوان ویژگی‌های زبان معماری ایرانی را دقیق‌تر شناخت.

شکل ۴. تجلی ویژگی‌های فرهنگی در اجزای ساختار زبان و معماری

برای نمونه، تغییرات ساختاری زبان فارسی از دوره باستان تا نو، از نظر واج‌ها و واژگان و نحو، با تحولات معماری ایرانی در همان دوره‌ها، از نظر چگونگی بهره‌گیری از ساخت‌مایه‌ها، عناصر فضایی و سازماندهی فضایی، پیوندهایی دارد که نیازمند پژوهش‌های دقیق است. این پژوهش‌ها می‌توانند الگوها و کهن‌الگوهای عناصر فضایی و ژرف‌ساخت‌های سازمان‌دهی فضایی را از دوران پیش از تاریخ تا دوره‌های تاریخی گوناگون وارد عرصه پژوهش‌های معماری کنند. نمونه‌ای از این‌گونه پژوهش‌ها را در «تاریخ معماری، بسترها و آیین‌ها»^۹ اثر اسپرو کوستوف^{۱۰} درباره معماری مصر باستان، معماری حوزه دریای اژه و آسیای صغیر می‌توان یافت (Kostof, 1995).

رویکرد روش‌مبنا: تحلیل معماری ایرانی بر مبنای نگرش‌های زبان‌شناسی

در کنار رویکرد تطبیقی که زبان و معماری را به مثابه دو مظهر فرهنگی تحلیل می‌کند، رویکرد روش‌مبنا بر آن است تا نگرش‌های زبان‌شناسی را در تحلیل معماری به کار گیرد. پیش‌فرض این رویکرد آن است که همان‌گونه که زبان‌شناسی قادر به تحلیل ساختار، معنا و تحول زبان است، می‌توان با روش‌های مشابه، به بررسی ساختار، معنا و سیر تحول معماری نیز پرداخت. در ادامه کاربرد نگرش‌های زبان‌شناسی در شناخت معماری ایرانی بررسی می‌شود.

زبان‌شناسی تاریخی

زبان‌شناسی تاریخی: دگرگونی‌های معماری

زبان‌شناسی تاریخی به مطالعه تغییرات اجزای زبان و عوامل درونی و بیرونی آن در گذر زمان می‌پردازد و نشان می‌دهد که این تغییرات از الگوهای مشخصی پیروی می‌کنند (Arlotto, 1981, 5-6). قیاس این رویکرد در مطالعه معماری ایرانی امکان بررسی نظام‌مند دگرگونی در تمام سطوح معماری را فراهم می‌کند. این سطوح شامل تحول در ساخت‌مایه‌ها، عناصر فضایی واحدهای فضایی، سازماندهی فضایی و به‌ویژه تحولات معنایی فضاهاست.

تحول معنایی، که پیوندی ناگسستنی با زندگی و فرهنگ دارد، یکی از کلیدی‌ترین جنبه‌های این رویکرد است. فضاها، معماری، درست مانند واژگان یک زبان، در طول زمان دستخوش تحول معنایی می‌شوند؛ برای نمونه، حیاط مرکزی که روزی هسته تعاملات اجتماعی، اقتصادی و خانوادگی بود و معنای «زندگی جمعی» را در خود حمل می‌کرد، در معماری معاصر اغلب به نقش فضایی حاشیه‌ای تنزل یافته است. این تغییر تنها جابجایی کارکردی نیست، بلکه نشان از دگرگونی عمیق‌تری در الگوهای زیستی دارد.

همچنین، می‌توان عوامل درونی و بیرونی تأثیرگذار بر این دگرگونی‌ها را بررسی کرد. تغییرات معماری صرفاً کالبدی نیستند، بلکه بازتابی فرهنگی - اجتماعی‌اند؛ حتی تغییراتی به ظاهر ساده، مانند جایگزینی سنگ در معماری هخامنشی با آجر در معماری ساسانی، می‌تواند حاکی از تحولی بنیادین در نگرش و جهان‌بینی انسان ایرانی باشد.^{۹۲} در نهایت همان‌گونه که در زبان‌شناسی، تغییرات در زبان از قواعدی مشخص تبعیت می‌کنند (برای نمونه، تحول آوایی «ی» به «ج» در آغاز واژگان فارسی باستان به فارسی میانه) (ناتل خانلری، ۱۳۴۷، ۹۱)، در معماری نیز می‌توان به شناسایی الگوها و نظم مشابهی در تحولات معماری پرداخت. شناخت چنین الگوهایی می‌تواند به درک نظام‌مند روند تحولات معماری ایرانی کمک کند و همان‌گونه که زبان‌شناسی با شناخت قواعد تغییر واژگان امکان بازسازی بخش‌های از دست‌رفته زبان را فراهم می‌کند، در معماری نیز فهم نظم و قاعده‌مندی تحولات، بازسازی و درک دقیق‌تر بناهای آسیب‌دیده را ممکن می‌سازد.

زبان‌شناسی تطبیقی: بازشناسی الگوهای بنیادین فضایی

زبان‌شناسی تطبیقی، با مقایسه زبان‌ها، به بررسی روابط تاریخی و خویشاوندی میان آن‌ها می‌پردازد؛ مسیر تحول و عناصر مشترک را شناسایی می‌کند و زبان مشترک فرضی را بازسازی می‌نماید (Klein et al., 2017, 34; Campbell & Mixco, 2007, 1). قیاس این رویکرد در حوزه معماری، صورت‌بندی روشی نظام‌مند برای مقایسه آثار و سنت‌های معماری است. هدف از این مقایسه تنها فهرست کردن شباهت‌ها و تفاوت‌ها نیست، بلکه شناسایی روابط تاریخی عمیق‌تر، کشف عناصر و الگوهای فضایی مشترک و در نهایت بازسازی «الگوهای بنیادین کهن» است که می‌توانند ریشه در سنتی مشترک داشته باشند.

برای نمونه، همان‌گونه که زبان‌های ایرانی و هندی به‌عنوان شاخه‌هایی از خانوادهٔ نیا - هندواروپایی ریشه مشترکی دارند (ابوالقاسمی، ۱۳۷۳، ۶)، می‌توان فرض کرد که برخی الگوهای فضایی در معماری ایرانی نیز از ساختارهای مشترک فرهنگی سرچشمه می‌گیرند. رویکرد تطبیقی می‌تواند به آزمون چنین فرضیه‌هایی بپردازد. این رویکرد می‌تواند در دو سطح به فهم معماری ایرانی کمک کند:

۱. در سطح درون فرهنگی: مقایسه معماری مناطق مختلف ایران (مانند مقایسه خانه‌های گیلان و شیراز) برای شناسایی همانندی‌های ساختاری بنیادین که تحت تأثیر تفاوت‌های اقلیمی و ظاهری پنهان مانده‌اند.

۲. در سطح برون فرهنگی: بررسی نسبت معماری ایرانی با دیگر سنت‌های معماری، به‌ویژه در فرهنگ‌های هم‌ریشه یا هم‌جوار، برای کشف تأثیرات و تبادلات و واکاوی خاستگاه‌های مشترک.

ریشه‌شناسی: تبارشناسی واحدهای فضایی

ریشه‌شناسی به بررسی تاریخی واژه‌ها، منشأ آن‌ها، زمان ورود به زبان و دگرگونی‌های ساختاری و معنایی آن‌ها در طول زمان می‌پردازد (ابوالقاسمی، ۱۳۷۴، ۱۱). قیاس این رویکرد در حوزه معماری، «تبارشناسی واحدهای فضایی» را پیش می‌نهد؛ رویکردی که به جست‌وجوی خاستگاه، سیر تحول و دگردیسی معنایی واحدهای فضایی معماری می‌پردازد. بر پایهٔ تناظر ساختاری زبان و معماری در این پژوهش، اگر واحدهای فضایی معماری ایرانی، همچون حیاط، ایوان، گنبدخانه، شبستان و تالار، را به منزلهٔ «واژگان» این زبان در نظر بگیریم، آنگاه می‌توان پرسش‌های ریشه‌شناختی زیر را مطرح کرد:

- هر یک از این فضاها از چه دوره‌ای وارد «واژگان معماری» ایرانی شده‌اند؟
- خاستگاه شکلی و معنایی هر کدام چیست و تحت تأثیر چه عواملی شکل گرفته‌اند؟

- این فضاها در گذر زمان چه تحولات ساختاری و معنایی‌ای را تجربه کرده‌اند؟

چنین رویکردی می‌تواند به درکی ژرف‌تر از تداوم فرهنگی، دگرگونی‌های معنایی و پیوندهای تاریخی میان فضاها در معماری ایرانی بینجامد.

همچنین، ریشه‌شناسی می‌تواند در بررسی دگرگونی نام‌واژه‌های فضایی نیز به کار رود. برای نمونه واژه «ایوان» احتمالاً تغییر یافته واژه «آبادانا» در فارسی باستان است^{۹۳} (حسن دوست، ۱۳۸۳، ۱۵۴). این واکاوی زبانی نه تنها تحول آوایی واژه، بلکه تداوم مفهومی فضایی را در تاریخ معماری ایران آشکار می‌کند. بررسی ریشه‌شناختی نام‌واژه‌های فضایی می‌تواند لایه‌های پنهان تعاملات فرهنگی، تحول مفاهیم فضایی و تداوم الگوهای کالبدی را در بستر تاریخ معماری ایران روشن کند.

گوش‌شناسی: تنوع‌های جغرافیایی معماری

«گوش‌شناسی» به بررسی گونه‌های جغرافیایی یک زبان می‌پردازد. گونه‌هایی با تفاوت‌های آوایی واجی واژگانی و دستوری «گوش» و گونه‌هایی با تفاوت‌های آوایی و واجی «لهجه» نامیده می‌شوند (دبیرمقدم، ۱۳۸۷، آ، ۱۲۱). گوش‌شناسان توزیع این صورت‌های زبانی را در مناطق مختلف بررسی و تغییرات واجی، نحوی و واژگانی را تحلیل می‌کنند. شکل‌گیری گوش‌های متنوع معمولاً از فاصله جغرافیایی و کم شدن ارتباط میان جوامع زبانی ناشی می‌شود (Arlotto, 1981, 24).

این چارچوب مفهومی را می‌توان در مطالعه معماری نیز به کار گرفت. به واسطه فاصله شهرها و تفاوت‌های جغرافیایی و فرهنگی، گونه‌های متنوعی از معماری در مناطق گوناگون ایران شکل گرفته‌اند. این گوناگونی‌ها ممکن است در ساخت‌مایه‌ها و شیوه‌های ساخت، عناصر و واحدهای فضایی، سازماندهی فضایی یا شیوه‌های پرداخت و تزئینات باشد.

در این راستا، می‌توان نوعی «گوش‌شناسی» و «لهجه‌شناسی» را پیشنهاد کرد که به تحلیل تفاوت‌ها و اشتراکات میان گونه‌های معماری در نقاط مختلف ایران می‌پردازد. در این رویکرد، تفاوت‌های عمیق مانند تفاوت در سازمان‌دهی فضایی یا واحدهای فضایی مشابه تفاوت میان گوش‌های زبانی‌اند، درحالی‌که تفاوت‌های سطحی‌تر مانند تفاوت در ساخت‌مایه‌ها یا پرداخت و تزئینات در گونه‌هایی با ساختار فضایی مشابه می‌تواند با تفاوت‌های لهجه‌ای قیاس شود. بر این اساس، ممکن است بتوان معماری روستاهای یزد را به منزله لهجه‌های معماری یزدی دانست و تفاوت میان معماری یزد و اصفهان را به مثابه تفاوت در گوش‌های زبان معماری تحلیل کرد. البته چنین قیاسی نیازمند پژوهش‌های میدانی و ساختارمند است و بررسی آن می‌تواند ابزاری سودمند برای فهم تنوع گونه‌های جغرافیایی معماری ایرانی باشد.

وام‌گیری زبانی: بده‌بستان‌های میان فرهنگی

زبان‌ها، نظام‌هایی پویا هستند که در تعامل با فرهنگ‌های دیگر، عناصر زبانی را به صورت مستقیم یا از طریق زبانی واسطه وام می‌گیرند. این وام‌گیری می‌تواند بی‌تغییر یا همراه با دگرگونی‌های آوایی، ساختاری، یا معنایی باشد. چنین پدیده‌ای که در سطوح مختلف زبان از جمله واژگان، آواها و ساخت‌های نحوی رخ می‌دهد، تحت تأثیر عوامل تاریخی و اجتماعی شکل می‌گیرد. واژگان، به دلیل ثبات کم‌تر، بیش‌ترین میزان وام‌گیری را دارند (آرلاتو، ۱۳۸۴، ۲۰۹؛ عزیزمحمدي، ۱۳۸۲، ۷۲؛ صفوی، ۱۳۷۴، ۱۰۲-۱۰۵؛ Campbell & Mixco, 2007, 25). واژه‌های قرضی عموماً با نظام آوایی زبان وام‌گیرنده سازگار می‌شوند و به تدریج صورت غیربومی خود را از دست می‌دهند (مدرسی، ۱۳۹۳، ۹۰-۹۵).

الگوهای وام‌گیری زبانی چارچوبی تحلیلی برای پژوهش‌های معماری نیز فراهم می‌کنند. این چارچوب می‌تواند شامل بررسی سطوح مختلف وام‌گیری (پرداخت و تزئینات واحدهای فضایی، سازمان فضایی)، تحلیل مسیر انتقال (مستقیم یا واسطه‌ای)، مطالعه فرایند تطبیق و بومی‌سازی عناصر وارد شده و بررسی تأثیر عوامل تاریخی و اجتماعی بر این فرایندها باشد.

رده‌شناسی: گونه‌شناسی ساختاری

«رده‌شناسی»^{۹۴} شاخه‌ای از زبان‌شناسی است که زبان‌ها را براساس شباهت‌های ساختاری و ویژگی‌های دستوری طبقه‌بندی می‌کند و به مطالعه تفاوت‌ها و شباهت‌های ساختاری زبان‌ها، بدون در نظر گرفتن پیشینه آن‌ها می‌پردازد (گلفام، ۱۳۷۹، ۱۷۱؛ Velupillai, 2012, 15). این رویکرد با تحلیل نظام‌مند سطوح مختلف زبان (واج‌ها، صرف و نحو) شباهت‌ها و تفاوت‌های زبان‌ها شناسایی می‌کند و می‌تواند به صورت هم‌زمانی یا در زمانی انجام شود (دبیرمقدم، ۱۳۸۶، ۱۱۵؛ Velupillai, 2012, 15). در مطالعات سنت رده‌شناسی، دو رویکرد اصلی وجود دارد:

- رویکرد «فردیت‌گرا» یا رده‌شناسی «کل‌گرا»: این رویکرد زبان را دارای هویت و خصلتی یکپارچه می‌داند که همچون شخصیت انسان، در تمام سطوح آن، از الفبا تا نحوه ادراک جهان، نمود می‌یابد.
- رویکرد «تعمیم‌گرا» یا رده‌شناسی «جزء‌گرا»: این رویکرد به مقایسه ویژگی‌های ساختاری زبان‌ها برای استخراج تعمیم‌های زبانی می‌پردازد. برای نمونه، مقایسه ساختار مجهول در زبان‌های مختلف و بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌های آن‌ها (دبیرمقدم، ۱۳۹۲، ۴-۶).

واژه «تیپولوژی» که در زبان‌شناسی به معنای «رده‌شناسی» است، در معماری به صورت «گونه‌شناسی» عمدتاً برای دسته‌بندی بناها به کار می‌رود. با الهام از رده‌شناسی زبانی، می‌توان در مطالعات معماری از دو نوع گونه‌شناسی سخن گفت: گونه‌شناسی کل‌گرا و گونه‌شناسی جزء‌گرا.

در گونه‌شناسی کل‌گرا که می‌توان آن را در دو سطح درون‌فرهنگی و برون‌فرهنگی بررسی کرد، معماری ایرانی واجد خصلتی است که آن را از معماری دیگر فرهنگ‌ها متمایز می‌کند؛ خصلتی که در تمامی مظاهر فرهنگ ایرانی، از جمله زبان و هنر، بازتاب دارد. همچنین، هر منطقه ایران نیز ویژگی‌های خاص خود را دارد که در زبان (گویش و لهجه)، هنر و معماری آن نمود می‌یابد.

در گونه‌شناسی جزء‌گرا، می‌توان اجزای ساختاری معماری (ساخت‌مایه، عناصر فضایی و سازمان‌دهی فضایی) را تحلیل و مقایسه کرد و این رویکرد امکان مقایسه‌های تطبیقی درون‌فرهنگی و برون‌فرهنگی را فراهم می‌کند.

زبان‌شناسی صورت‌گرا: از ساختار بنیادین فضایی تا بیان معماری

زبان‌شناسی صورت‌گرا زبان را به مثابه نظامی صوری بررسی می‌کند و تمرکز آن بر ساختار نحوی زبان است (راسخ‌مهند، ۱۳۸۶، ۱۸۱؛ علوی مقدم، ۱۳۸۴، ۸۰). این رویکرد که با نظریه «دستور زایشی - گشتاری» چامسکی آغاز شد، نحو را بنیاد تفسیر سایر سطوح زبان می‌داند و در پی کشف دستور همگانی یا دانش ذاتی مشترک میان انسان‌هاست (دبیرمقدم، ۱۳۸۶، ۱۰۵؛ علوی مقدم، ۱۳۸۴، ۸۱؛ راسخ‌مهند، ۱۴۰۰، ۷۴ و ۹۸).

با گسترش زبان‌شناسی صورت‌گرا، مفاهیم زایشی و نحوی چامسکی به معماری راه یافت. برجسته‌ترین آن «دستور زبان شکل» است؛ روشی تحلیلی که با مجموعه‌ای از قواعد ساده، توصیف و ترکیب فرم‌های پیچیده را ممکن می‌کند (Stiny & Gips, 1972, 127-128; Stiny, 1976, 209). دستور زبان شکل با تعریف شکلی

آغازین و مجموعه‌ای از قواعد ساده، منطق ترکیب فضایی را روشن می‌کند و نشان می‌دهد طرح‌ها چگونه از همان قواعد پدید می‌آیند. در نسبت با معماری ایرانی، می‌توان نسبت‌های پایدار میان حیاط، ایوان، اتاق و تالار را به صورت قواعد روشن صورت‌بندی کرد تا مطالعه از وصف کالبدی فراتر رود و سیر دگرگونی الگوهای فضایی و مقایسه گونه‌ها بر پایه همان قواعد دنبال شود (Stiny & Mitchell, 1980). در این چارچوب، مرز میان هسته ثابت الگو و دگرگونی‌های پذیرفتنی نیز روشن می‌شود؛ یعنی معلوم می‌شود کدام نسبت‌ها هویت الگو را نگه می‌دارند و کدام تغییرها هنوز در چهارچوب همان «زبان» باقی می‌مانند.

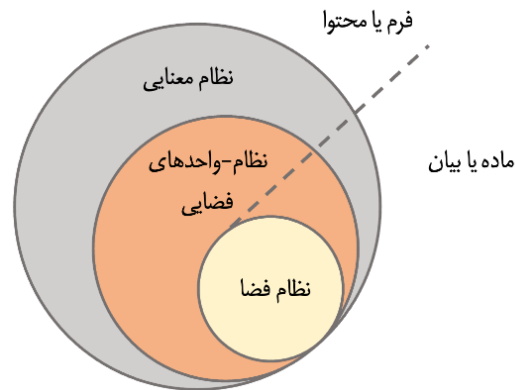
افزون بر این، می‌توان دستور زایشی - گشتاری را به عنوان مسیر تحلیلی دوم به کار گرفت؛ در این چارچوب، می‌توان چهار بخش دستور گشتاری (ژرف ساخت، قواعد گشتاری، معنایی و مؤلفه‌های واجی) را در قالب مفاهیم معماری بازتعریف کرد؛ به ترتیب ساختارهای بنیادین فضایی، قواعد ساختاری، قواعد معنایی و مؤلفه‌های بیانی. همان‌گونه که در زبان‌شناسی، ژرف ساخت^{۹۵} به ساختار بنیادینی اشاره دارد که پیش از تکوین جمله در ذهن است، در معماری نیز می‌توان مفهومی مشابه را یافت. کریستوفر الکساندر در «زبان الگو» به معرفی «الگوهای» می‌پردازد که در ذهن معماران به صورت شبکه‌ای از قوانین بنیادین وجود دارند (Alexander, 1977). او در ادامه در مجموعه چهارجلدی «سرشت نظم»^{۹۶}، مفهوم «تمامیت زاینده»^{۹۷} را مطرح می‌کند؛ ساختاری درونی که شامل «مرکزها» به عنوان عناصر فضایی یا ساختاری می‌شود که در قلب پیکربندی معماری جای دارند و معنا و حس زیستی را به فضا اعطا می‌کنند. این دیدگاه، همانند قواعد ژرف ساخت در زبان، نشان می‌دهد که کانسپت یا طرح اولیه معماری در ذهن معمار، مبنای ساخت فضاهای معنادار و زیست‌پذیر است (Alexander, 2004). در زبان، قواعد گشتاری، ژرف ساخت جمله را به تدریج به روساخت^{۹۸} بدل می‌کند. در معماری نیز می‌توان «قواعد ساختاری» را معادل آن دانست؛ جایی که اصول بنیادین و کانسپت اولیه به ترکیب‌ها و روابط فضایی مشخص ترجمه می‌شوند. در این مرحله، نحوه پیوند و هم‌نشینی اجزای فضایی مانند اتاق‌ها، ایوان، حیاط، یا تالار شکل می‌گیرد؛ به گونه‌ای که ساختاری منسجم، کارکردی و معنادار پدید آید. در زبان، قواعد معنایی نسبت ساختارهای زبانی و مفاهیم را تعیین می‌کنند؛ در معماری نیز این بخش چگونگی بازنمایی معنا (شیوه زیستن انسان‌ها) را در فرم و فضا آشکار می‌کند. در نهایت، مؤلفه‌های واجی (قواعد بیانی) ساخت نهایی جمله را شکل می‌دهند. در معماری نیز مؤلفه‌های بیانی معماری (ساخت مایه‌ها، رنگ، نور، ریتم و تکرار) صورت محسوس فضا را شکل می‌دهند.

زبان‌شناسی نقش‌گرا: معنا در بافت اجتماعی - فرهنگی معماری

در زبان‌شناسی نقش‌گرا یا کارکردگرا، زبان پدیده‌ای اجتماعی است و صورت زبان، تابع نقش آن و نقش، عامل اصلی ساماندهی معنا است. از این رو، ساخت‌های زبانی در تعامل با کاربرد اجتماعی شکل می‌گیرند و دگرگون می‌شوند و تحلیل زبان نیازمند بررسی آن در بافت‌های اجتماعی - فرهنگی است (شریفی، ۱۳۹۷، ۷۵-۷۶؛ مهاجر و نبوی، ۱۳۹۳، ۳۸).

روش دستور نظام‌مند - نقش‌گرای هلیدی می‌تواند برای تفسیر اثر معماری به مثابه متن به کار رود. در این روش، معماری، همچون زبان، پدیده‌ای اجتماعی است که متناسب با نیازهای جامعه شکل می‌گیرد. در تحلیل هلیدی، هر متن در دو سطح «بافت»^{۹۹} و «زبان» بررسی می‌شود و «زبان» خود شامل دو سطح «بیان» (ماده^{۱۰۰}) و «محتوا» (فرم^{۱۰۱}) است (Halliday & Matthiessen, 2006, 5-8). به تبعیت از این الگو، می‌توان معماری را نیز به مثابه متن در دو سطح «بافت» و «زبان» تحلیل کرد. بافت به بستر و موقعیت اثر معماری اشاره دارد و زبان نیز در دو سطح «بیان» (ماده) و «محتوا» (فرم) در اثر معماری قابل بررسی است.

از آنجا که موضوع معماری، زندگی انسان است و آنچه بیان می‌کند چگونه زیستن انسان، لایه «بیان» (ماده) که در زبان نظام آوایی (واج‌ها و تکواژها) است، در معماری می‌تواند هم‌نشینی ساخت‌مایه و نظام فضا باشد. لایه «محتوا» (فرم) نیز در اینجا می‌تواند شامل دو لایه باشد: لایه «نظام - واحدهای فضایی»^{۱۳}، معادل لایه «واژدستوری» در زبان و «نظام معنایی»^{۱۴} (شکل ۵).

شکل ۵. معماری به مثابه نظام سه‌لایه‌ای

بر پایه این رویکرد، برای تفسیر معماری می‌توان چهار لایه را در نظر گرفت؛ لایه بافت (بافت فرهنگی و بافت موقعیت)، نظام معنایی، نظام - واحدهای فضایی و نظام فضا که در ادامه این چهار لایه را برای تفسیر معماری توضیح می‌دهیم (شکل ۶).

۱. **بافت فرهنگی و موقعیت:** در لایه بافت فرهنگی ویژگی‌های فرهنگی محیطی که اثر معماری در آن قرار گرفته است، بررسی می‌شود. بافت موقعیت، بر پایه نظریه هلیدی، از سه مؤلفه تشکیل می‌شود:

- موضوع معماری: حوزه‌ای که اثر معماری به آن تعلق دارد؛ مانند آموزشی، مسکونی، فرهنگی و نشان می‌دهد چه چیز در معماری بیان می‌شود.
- عاملان معماری: عوامل و روابط اجتماعی که در شکل‌گیری اثر معماری دخیل‌اند.
- شیوه بیان معماری: شیوه‌ای که معماری در تعامل با دیگر نظام‌های نشانه‌شناختی به خود می‌گیرد؛ مانند معماری محلی، روستایی و حکومتی.

۲. **لایه معنایی:** هریک از مؤلفه‌های بافت موقعیت، بازنمایی ویژه‌ای در سطح معنا دارند. این لایه مطابق نظریه هلیدی به سه فرانش تقسیم می‌شود:

- **فرانش اندیشگانی**^{۱۴} (تجربی): بازنمایی جهان و شیوه‌های زیستن و کارکردهای فضا؛ مانند تفکیک فضاهای خصوصی و عمومی یا عملکردهای آموزشی، درمانی و مسکونی و نحوه مواجهه بنا با عناصر طبیعی مثل نور، باد و زمین.

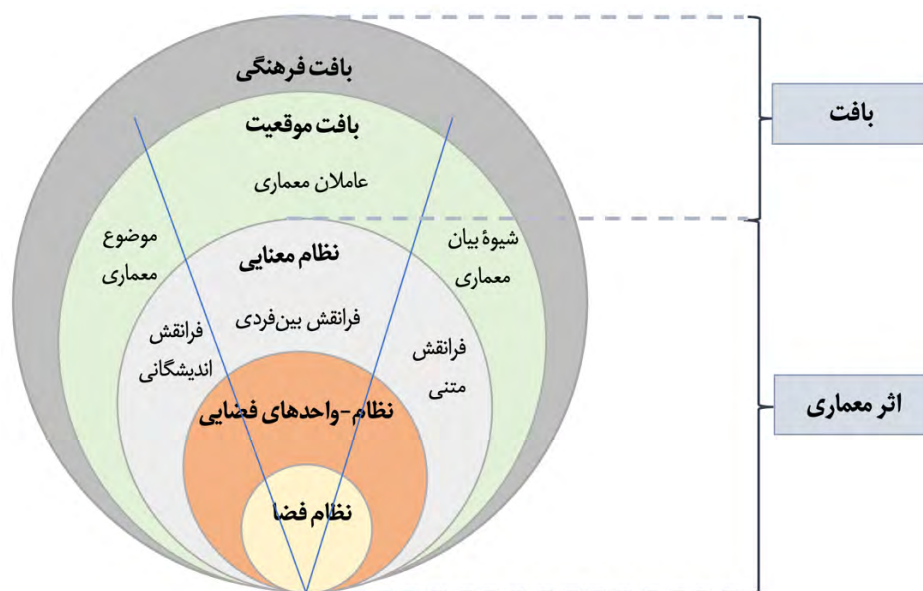
- **فرانش بینافردی**^{۱۵}: روابط اجتماعی در فضا؛ از جمله ارتباط‌ها، سلسله‌مراتب فضایی، شیوه دسترسی، ترتیب و سازمان فضاها و نسبت بنا با محیط اطراف.

فرانش متنی^{۱۶}: ترکیب اجزای معماری به گونه‌ای که کلیتی منسجم و معنادار پدید آید، مانند نحوه ارتباط بنا با خیابان، شهر و ساختمان‌های اطراف (O'Toole, 2004, 11).

۳. **نظام - واحدهای فضایی:** این لایه معادل لایه «واژدستوری» در زبان است. واژدستوری اصطلاحی مختص زبان‌شناسی نقش‌گرا است و پیوستگی میان دستور زبان و واژگان را توصیف می‌کند. برای بسیاری از زبان

شناسان، دستور زبان و واژگان دو پدیده جدا از یکدیگرند، اما هلیدی آن‌ها را با این اصطلاح کنار هم می‌آورد (Fauziati, 2016, 47). از آنجا که این رویکرد معنا را محور تحلیل‌های خود قرار می‌دهد، دستور را نیز از منظر معنا می‌نگرد و بر این اساس می‌کوشد تا سازوکاری را که زبان برای تحقق معنا در قالب عناصر واژدستوری دارد، توضیح دهد (مهاجر و نبوی، ۱۳۹۳، ۳۸ به نقل از Halliday & Hasan, 1976, 5). در اینجا برای آنکه ارتباط و پیوستگی واحدهای فضایی معماری (واژگان معماری مانند تالار، حیاط، شبستان) و سازماندهی فضایی (دستور زبان معماری) را نشان دهیم، آن را «نظام-واحدهای فضایی» نامیدیم. از آنجا که در این رویکرد، معنا محور تحلیل‌ها قرار می‌گیرد، سازمان‌دهی فضایی هم در اینجا از منظر معنا بررسی می‌شود.

۴. **نظام فضا:** پایین‌ترین سطح تحلیل، معادل واج‌شناسی در زبان است که آوا، واج، تکیه، آهنگ و وزن را بررسی می‌کند. در معماری، این لایه را «نظام فضا» نامیدیم، لایه‌ای که ساخت‌مایه‌ها، عناصر فضایی (دیوار، کف، سقف، در و پنجره) ریتم و تناسبات فضایی بررسی می‌شوند. این لایه به بررسی نحوه تأثیرگذاری ویژگی‌های مادی و حسی فضا بر ادراک و تجربه فضایی افراد می‌پردازد و زمینه را برای شکل‌گیری سطوح بالاتر معنا در معماری فراهم می‌کند.

شکل ۶. کاربرد دستور نظام‌مند هلیدی در تفسیر معماری به مثابه متن

زبان‌شناسی شناختی^{۱۰۷}

زبان‌شناسی شناختی که ریشه در ظهور علوم شناختی دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ میلادی دارد، زبان را بازتابی از الگوهای اندیشه و ساختار ذهن می‌داند و به بررسی رابطه زبان با ذهن و تجربه‌های اجتماعی و فیزیکی انسان می‌پردازند. در این رویکرد، مطالعه زبان بر پایه تجربه انسان و نحوه درک او از جهان استوار است (راسخ‌مهند، ۱۳۹۲، ۶-۷). در این پژوهش، از میان شاخه‌های گوناگون زبان‌شناسی شناختی، تنها شاخه زبان‌شناسی فرهنگی را بررسی می‌کنیم.^{۱۰۸}

زبان‌شناسی فرهنگی: بازتاب مفهوم‌سازی‌های فرهنگی در معماری

«زبان‌شناسی فرهنگی^{۱۰۹}» به بررسی تأثیر «مفهوم‌سازی فرهنگی^{۱۱۰}» بر ساختار زبان می‌پردازد. برخلاف

سنت‌های پیشین که صرفاً به رابطه زبان و فرهنگ می‌پرداختند، این رویکرد بر چگونگی بازتاب و شکل‌گیری باورها، ارزش‌ها و جهان‌بینی فرهنگی در ساختار زبان تأکید دارد. بنیان‌گذار این حوزه، فرزاد شریفیان، با به‌کارگیری واژه «زبان‌شناسی فرهنگی» در گیومه، این رویکرد را از سنت‌های کلاسیک متمایز ساخته و آن را بخشی از زبان‌شناسی شناختی معرفی می‌کند که به مطالعه الگوهای مفهوم‌سازی فرهنگی در زبان می‌پردازد (Sharifian, 2017, 2).

این چارچوب می‌تواند فراتر از زبان، در تحلیل سایر نظام‌های فرهنگی چون معماری نیز به‌کار آید؛ چراکه بسیاری از ویژگی‌های فضایی معماری سنتی بازتاب همان مفهوم‌سازی‌های فرهنگی است که در زبان نیز دیده می‌شود. پژوهش‌هایی که بررسی نسبت فضا و روابط اجتماعی پرداخته‌اند، نشان می‌دهند این رویکرد در تحلیل ساختارهای فضایی نیز کارآمد است (Bennardo, 2009; Völkel, 2010).

چارچوب تحلیلی «زبان‌شناسی فرهنگی» ابزار مفیدی فراهم می‌کند که از طریق آن می‌توان رابطه میان معماری و مفهوم‌سازی‌های فرهنگی را تحلیل کرد. این ابزارها شامل «طرح‌واره‌های فرهنگی»، «مقوله‌های فرهنگی» و «استعاره‌های فرهنگی» می‌شوند. در این چارچوب می‌توان رابطه میان «طرح‌واره‌های فرهنگی» با معماری را بررسی کرد؛ به این معنا که باورها، هنجارها، مقررات، انتظارات رفتاری و ارزش‌ها چگونه در معماری بازتاب می‌یابند. همچنین، این رویکرد امکان تحلیل «مقوله‌های فرهنگی» مانند رنگ‌ها، احساسات، صفات، مواد غذایی و اصطلاحات خویشاوندی را در بستر معماری فراهم می‌کند. افزون بر این، «استعاره‌های فرهنگی» که ریشه در جهان‌بینی، نظام اعتقادی، یا سنت‌های فکری دارند، می‌توانند به‌عنوان مفاهیم بنیادی در سطوح مختلف معماری بازتاب یابند (Sharifian, 2017, 7).

بحث

این پژوهش با ماهیتی نظری - مفهومی و بر پایه قیاس ساختاری زبان و معماری، با دو رویکرد تطبیقی و روش‌مبنا، چارچوبی تحلیلی و نظام‌مند برای مطالعه معماری ایران بر مبنای رهیافت‌های زبان‌شناختی تدوین کرد. قابلیت‌های نظری این چارچوب نشان می‌دهد که این دو رویکرد هم می‌توانند مراتب یا وجوهی از جنبه‌های ساختاری، معنایی و تاریخی معماری ایران را آشکار کنند، هم ظرفیت‌هایی را برجسته سازند که در مطالعات پیشین، کم‌تر مورد توجه قرار گرفته‌اند.

رویکرد تطبیقی این امکان را فراهم می‌کند که با مقایسه ساختارهای زبان فارسی و معماری ایرانی به‌مثابه دو مظهر فرهنگی، بتوان روابط نظام‌مند میان این دو حوزه را شناخت. در این رویکرد مقایسه ساخت‌مایه‌ها واحدهای فضایی و سازمان‌دهی فضایی در معماری ایرانی در نسبت با واج‌ها واژگان و نحو زبان فارسی و بررسی سیر تحول آن‌ها، قرینه‌هایی برای درک نسبت‌های میان این دو مظهر فرهنگی فراهم می‌کند. زبان فارسی ویژگی‌هایی دارد که آن را از زبان‌های دیگر متمایز می‌کند و این تمایز، به‌نحوی، در معماری ایرانی نیز بازتاب می‌یابد؛ همان‌گونه که زبان و معماری ژاپنی نیز، در ارتباطی متقابل، از دیگر فرهنگ‌ها متمایزند و پژوهش‌هایی این نسبت‌ها را بررسی کرده‌اند. برای نمونه، ایسوزاکی و اوکازاکی به رابطه میان نحو زبانی و نحو فضایی در فرهنگ ژاپنی اشاره می‌کنند (Isozaki & Okazaki, 2003) به نقل از (Liotta, 2012a, 14) و لیوتا نیز نشان می‌دهد که چگونه ویژگی‌های واژگان زبان ژاپنی با اصول طراحی فضا در این فرهنگ پیوندی ساختاری دارد (Liotta, 2012b, 25). بااین‌همه، در ایران به این رویکرد کم‌تر پرداخته شده است. کاربرد آن می‌تواند با کشف پیوندهای نظام‌مند میان ساختارهای معماری ایرانی و زبان فارسی، اصول بنیادین سازمان فضایی معماری ایرانی را روشن کند. برای نمونه، می‌توان این پرسش مهم را مطرح کرد که آیا تغییر ساختار

نحوی زبان فارسی از ساخت ترکیبی فارسی باستان به ساخت تحلیلی فارسی میانه (ناتل خانلری، ۱۳۶۵، ۲۵۴) با دگرگونی سازمان دهی فضا، از معماری هخامنشی تا ساسانی، نسبتی دارد؟

در رویکرد روش مبنا، به کارگیری نگرش‌های زبان‌شناسی زمینه صورت‌بندی چارچوب‌های پژوهشی تازه‌ای را فراهم می‌کند. در این چارچوب، رهیافت «زبان‌شناسی تاریخی» ابزاری برای تحلیل دگرگونی‌های کالبدی و معنایی در معماری ایرانی به دست می‌دهد و امکان شناسایی الگوهای نظام‌مند حاکم بر تحول اجزا و فضاها را مهیا می‌کند. اگرچه پیش از این نیز تلاش‌هایی، از جمله پژوهش‌های پیشگامانه پیرنیا، به بررسی دگرگونی‌های کالبدی معماری (ساخت‌مایه، نیارش و آرایه‌ها) پرداخته‌اند (پیرنیا، ۱۳۸۲)، چارچوب پیشنهادی حاضر از چند منظر این مسیر را بسط می‌دهد: نخست، تحلیلی هم‌زمان از سطوح مختلف معماری را، از ساخت‌مایه تا معنا، ممکن می‌سازد و به‌ویژه ابزاری تحلیلی برای فهم دگرگونی‌های معنایی فراهم می‌کند؛ امری که تاکنون کم‌تر بدان پرداخته شده است. دوم، این رهیافت به فهم علل درونی و بیرونی این دگرگونی‌ها و قاعده‌مندی آن‌ها توجه دارد. بر این مبنا، این چارچوب ضمن تکیه بر پژوهش‌های ارزشمند پیشین، با نظام‌مند کردن و گسترش دامنه تحلیل، مدلی برای فهم تحولات معماری ایرانی پیشنهاد می‌کند.

رهیافت «زبان‌شناسی تطبیقی» این امکان را فراهم می‌کند که بتوان از مقایسه سنت‌های معماری و شناخت روابط تاریخی و خویشاوندی‌ها برای بازشناسی الگوهای بنیادین در معماری ایرانی بهره گرفت. جیمز آلمز^{۱۱} با الهام از فضای فکری زبان‌شناسی تطبیقی زمان خود و دیدگاه‌های سِر ویلیام جونز^{۱۲} استدلال می‌کند همان‌گونه که زبان‌ها ریشه و خویشاوندی مشترک دارند، سنت‌های معماری نیز پیوندی مشابه دارند و می‌توان آن‌ها را به «ریشه‌ها و تبار» واحدی بازگرداند (Elmes, 1823, 84). باین حال، بسیاری از مطالعات تطبیقی در معماری ایران کم‌تر به واکاوی روابط تاریخی - ساختاری عمیق‌تر یا بازسازی الگوهای بنیادین کهن پرداخته‌اند. برای نمونه، در مطالعه تطبیقی «مهرابه‌های ایرانی و میترائیوم‌های رومی» (لباف‌خانیکی، ۱۳۹۱)، تمرکز اصلی بر شباهت‌های فضایی یا آیینی است. حال آنکه یک مطالعه تطبیقی مبتنی بر منطق زبان‌شناختی می‌تواند این پرسش‌ها را مطرح کند: آیا این دو گونه نمایانگر دو تحول مستقل از الگوی بنیادین مشترک‌اند یا تحت تأثیر یکدیگر شکل گرفته‌اند؟ همچنین، در مقیاسی کلان‌تر، آثاری چون «معماری اسلامی: شکل، کارکرد و معنی» به توصیف گونه‌های مختلف معماری در سرزمین‌های اسلامی پرداخته‌اند (هیلن‌برند، ۱۳۹۳). هرچند سازمان دهی سلسله‌محور اثر، شفاف و آموزنده است، تمرکز کتاب عمدتاً بر مرور توصیفی هنر - تاریخی است و مجال کم‌تری برای تحلیل‌های میان‌فرهنگی و نظری فراهم می‌کند (Blair, 1996). مطالعه تطبیقی، اگر با منطق و روش‌های زبان‌شناختی همراه شود، می‌تواند از سطح وصف شباهت‌ها فراتر رود و امکان بازشناس الگوهای بنیادین و تبیین مسیرهای اثرگذاری متقابل را فراهم کند.

«ریشه‌شناسی» با تمرکز بر منشأ، مسیر ورود و دگرگونی‌های ساختاری و معنایی واحدهای فضایی معماری، امکان تحلیل تاریخی و دقیق‌تر از فضاهای معماری فراهم می‌کند. این رهیافت، سیر تحول واحدهای فضایی چون گنبدخانه، ایوان یا تالار را همچون واژگان زبانی بازسازی می‌کند و نشان می‌دهد چگونه فضاها در بستر تحولات فکری، اجتماعی یا دینی، معنا یافته یا دچار دگرگونی شده‌اند (Lavin, 1992). در همین راستا، پژوهش «صورت ایوان در معماری ایرانی، از آغاز تا سده‌های نخستین اسلامی» نمونه‌ای از توجه به تبار تاریخی واحدی فضایی است که سیر تحول «ایوان» را در معماری ایرانی پی می‌گیرد (رضائی‌نیا، ۱۳۹۶). باین همه، تمرکز این‌گونه پژوهش‌ها بیش‌تر بر بازشناسی و توصیف تداوم الگویی کالبدی در درون سنت ایرانی است و کم‌تر بر تحلیل دگرگونی‌های معنایی یا واکاوی خاستگاه‌ها و پیوندهای بینا فرهنگی آن تمرکز دارد. چارچوب حاضر، با الهام از ریشه‌شناسی در زبان، این خلأ را پر می‌کند. همچنین، ریشه‌شناسی نام‌واژه‌های فضایی

می‌تواند به فهم عمیق‌تر چیستی فضا در معماری کمک کند. ایدرین فورتی^{۳۳} با تبارشناسی تاریخی - معنایی واژگان کلیدی معماری مدرن، از نخستین صورت‌بندی‌هایشان در اندیشه یونان باستان تا روزگار معاصر، سیر تحول هر واژه را بررسی می‌کند و زمینه‌های زمانی و مکانی مؤثر بر دگرگونی معنا را توضیح می‌دهد (Forty, 2000). سید احمد^{۳۴} و خویدی^{۳۵} نیز با رویکردی ریخت‌شناسانه از رهگذر ریشه‌شناسی، مفهوم «فضا» را در سه سنت روم باستان، اسلامی و ژاپنی مقایسه می‌کنند و نشان می‌دهند ریشه واژه «فضا» در این سه زبان (لاتینی (Spatium)، عربی (Makan) و ژاپنی (Kūkan)) به طور معناداری ادراک فضایی هر فرهنگ را شکل داده است: در سنت رومی، فضا بر مادّیت اشیا، در سنت اسلامی بر کنش‌های رخ داده در محدوده و در سنت ژاپنی بر زمان‌مندی و پیوند با طبیعت استوار است (Sayed Ahmad & Hweidi, 2023). در معماری ایرانی نیز ریشه‌شناسی نام‌واژه‌های فضایی می‌تواند به فهم عمیق‌تر ماهیت فضا در این سنت کمک کند.

رهافت «گویش‌شناسی» در مطالعه معماری این امکان را فراهم می‌کند که معماری ایران با تنوع کم‌نظیرش، بر پایه تفاوت‌های ساختاری و سطحی، به طور روشمند دسته‌بندی شود و گوناگونی‌های منطقه‌ای به منزله «گویش‌های محلی زبانی فضایی» تفسیر گردد. الکساندرا هارر^{۳۶} با به‌کارگیری استعاره زبان شناختی، تنوع‌های محلی در معماری را «گویش‌های معماری» می‌نامد؛ دستور ساخت، مشترک است، اما «واژگان» به اقتضای بافت، دگرگون می‌شوند و بدین‌سان نسبت میان صورت معیار و گونه‌های محلی زبان معماری روشن می‌شود (Harrer, 2018). با این حال، هرچند تنوع غنی معماری بومی ایران همواره مورد توجه محققان بوده، اما رویکرد تحلیلی مشابه گویش‌شناسی کم‌تر به کار رفته است. برای نمونه وحید قبادیان در «انبیة سنتی ایران» اگرچه گامی ارزشمند در طبقه‌بندی معماری بر پایه ساخت‌مایه و شیوه ساخت در چهار اقلیم ایران برداشته (قبادیان، ۱۳۸۲)، تمرکز اصلی بر توصیف ویژگی‌های کالبدی بوده است. چارچوب پیشنهادی، با تمایز روشمند «گویش» (تفاوت‌های ساختاری و سازمان‌دهی فضایی) از «لهجه» (تفاوت‌های سطح ساخت‌مایه و پرداخت)، تحلیل ژرف‌تری از این تنوع فراهم می‌کند.

رهافت «وام‌گیری» امکان تحلیل سازوکار بده‌بستان‌های معمارانه را فراهم می‌کند. در پژوهش‌های موجود، تمرکز عمدتاً بر دوره هخامنشی است،

بررسی عناصر بابلی، آشوری، اورارتویی در هنر هخامنشی (Calmeyer, 1994; Seidl, 1994)، یا بر تأثیر معماری اروپایی در دوره قاجار (منتظر و همکاران، ۱۳۹۸؛ ملک محمدی بیدهندی و همکاران، ۱۴۰۱)؛ و گاه به وام‌گیری از روسیه، هند و آلمان نیز پرداخته شده است (خزاعی و همکاران، ۱۳۹۸). با این همه، بیش‌تر این پژوهش‌ها به ذکر وام‌گیری‌ها بسنده کرده‌اند و کم‌تر به تحلیل سازوکارهای انتقال پرداخته‌اند. چارچوب پیشنهادی، بادقت روش‌شناختی برگرفته از زبان‌شناسی، این خلأ را پر می‌کند و پژوهشگر را از پرسش صرف «خاستگاه عنصر» به سوی پرسش‌های ژرف‌تر سوق می‌دهد. پرسش‌هایی درباره: مسیر انتقال (مستقیم یا با میانجی فرهنگی)، عوامل تاریخی - اجتماعی مؤثر، سطح وام‌گیری (از لایه ساخت‌مایه و عناصر فضایی تا سازمان‌دهی فضایی) و منطق تطبیق و بومی‌سازی عنصر در متن فرهنگ ایرانی.

همچنین، با الهام از رده‌شناسی زبان می‌توان «گونه‌شناسی ساختاری» را در معماری ایران در دو سطح «کل‌گرا» و «جزء‌نگر» به کار گرفت. در سطح کل‌گرا، امکان واکاوی «خصلت/روح معماری ایران» فراهم می‌شود؛ خصیصه‌ای متمایزکننده که در تمام مظاهر فرهنگ (زبان، هنر) نیز بازتاب دارد و می‌تواند موضوع مقایسه‌های درون‌فرهنگی و میان‌فرهنگی باشد. برای نمونه، کریستیان برومبزه^{۳۷} در مطالعه‌ای مردم‌نگارانه پیوند میان الگوهای فضایی گیلان و شرایط طبیعی و فرهنگی - اجتماعی را نشان می‌دهد و معماری را حامل هویت و پیام‌های فرهنگی می‌خواند؛ هرچند کار او درون‌فرهنگی است و به مقایسه تطبیقی نمی‌پردازد (برومبزه، ۱۳۷۰).

به‌طورکلی، بررسی خصلت معماری ایرانی، در مقیاس‌های درون فرهنگی و میان فرهنگی، کم‌تر محور مطالعات بوده است. در سطح جزءنگر، تمرکز بر ویژگی‌های ساختاری، از ساخت‌مایه و عناصر فضایی تا سازمان‌دهی فضایی، امکان مقایسه تطبیقی درون فرهنگی و برون فرهنگی را فراهم می‌کند. پژوهش معماریان درباره گونه‌های برون‌گرای مسکونی در گیلان، ماسوله و ابیان و مقایسه آن‌ها با نمونه‌هایی از ژاپن، آلمان و ایتالیا گامی در این مسیر است، هرچند چنین مطالعاتی هنوز کم‌شمار است (معماریان، ۱۳۸۴). این رهیافت پرسش‌هایی از این دست را پیش می‌کشد: آیا می‌توان برای معماری ایرانی، در قیاس با سنت‌های دیگر، «ویژگی‌های ساختاری کل‌نگر» تعریف کرد؟ آیا الگوی سازمان‌دهی فضایی «خانه‌های درونگرا» در فرهنگ‌های مختلف از «دستور ساختاری» جهانی پیروی می‌کند؟ در همین راستا، کاترمر دو کنسی با الهام از تمایز میان «دستور زبان عام» و «زبان خاص»، نظریه گونه‌شناسی معماری را صورت‌بندی می‌کند. از نظر او، «گونه» متناظر با «زبان خاص» است؛ بدین معنا که هر گونه، بیانگر زبان معماری یک فرهنگ معین است، اما در عین حال، به سبب اتکای خود به اصول مشترک معماری، نماینده‌ای از زبان عام معماری نیز به‌شمار می‌آید (Noble, 2000).

با بهره‌گیری از زبان‌شناسی صورت‌گرا، می‌توان معماری ایرانی را از دو مسیر تحلیل کرد: «دستور زبان شکل» و «دستور زایشی - گشتاری». دستور زبان شکل، نه صرفاً ابزاری برای تولید فرم، منطق درونی ترکیب‌های فضایی را آشکار می‌کند؛ تمایز میان «هسته ثابت الگو» و «دگرگونی‌های پذیرفتنی» را روشن می‌کند و نشان می‌دهد کدام نسبت‌ها میان حیاط، ایوان، اتاق و تالار، هویت الگو را نگه می‌دارند و کدام تغییرها همچنان در چارچوب سنت می‌مانند؛ بدین‌سان، مقایسه گونه‌ها بر پایه زبان قواعد ممکن می‌شود و پیگیری تحول الگوهای فضایی از سطح توصیف کالبدی فراتر می‌رود. در دهه اخیر، هر چند پژوهش‌هایی با این رویکرد در معماری ایران انجام شده، تمرکز عمدتاً بر «تولید فرم» بوده است و تنها شمار اندکی از این مطالعات به شناخت خانه‌های تاریخی پرداخته‌اند (حسنی و همکاران، ۱۳۹۵؛ حسینی و بمانیان، ۱۴۰۱). از سوی دیگر، چارچوب زایشی - گشتاری ظرفیت دنبال کردن سیر تکوین فضا را از طرح آغازین در ذهن معمار تا صورت محسوس بنا دارد و از این رهگذر، فراتر از تحلیل شکلی، ساختارهای پنهان و فرایندهای ذهنی معمار را شناسایی می‌کند. در مجموع، هر دو مسیر نشان می‌دهند زبان‌شناسی صورت‌گرا می‌تواند ابزار مهمی برای شناسایی قواعد ژرف و ساختارهای پنهان معماری ایرانی باشد.

رهیافت نقش‌گرای هلیدی نیز امکان می‌دهد معماری ایرانی به مثابه متنی در بافت اجتماعی - فرهنگی تحلیل شود و سه لایه معنایی (اندیشگانی، بینافردی و متنی) به‌طور هم‌زمان در فضا بازشناخته شود (Boeriis & Nørgaard, 2013). این رهیافت، فراتر از توصیف کالبدی، امکان تفسیر چگونگی تحقق معنا در فضا را ممکن می‌سازد. مایکل اوتول با بهره‌گیری از این روش، هنرهای تجسمی از جمله معماری را تحلیل کرده است (O'Toole, 1994, 85)، هرچند تمرکز او عمدتاً بر لایه معنایی بوده است. پس از او، بورییس^{۱۸} و نرگارد^{۱۹} نشان دادند که چگونه فرانش‌های اندیشگانی، بینافردی و متنی در سطوح مختلف فضای معماری تجلی می‌یابند (Boeriis & Nørgaard, 2013). در ایران نیز دستور نقش‌گرای هالیدی در تحلیل متون ادبی و دینی کاربرد گسترده‌ای یافته، اما در مطالعه آثار معماری کم‌تر به کار رفته است. بهره‌گیری از این روش در تفسیر معماری ایرانی می‌تواند به تحلیل‌های دقیق‌تری از نسبت معماری با تعاملات اجتماعی و فرهنگی بینجامد و امکان بررسی فرانش‌های مغفول، سازوکارهای تحقق معنا در واحدهای فضایی و سازمان‌دهی فضایی و تحلیل «نظام فضا» به عنوان بنیادی‌ترین سطح معنایی را فراهم کند. در این چارچوب، می‌توان پرسش‌هایی بنیادین درباره «چه چیز یک فضا را ایرانی می‌کند؟» طرح کرد و معماری را همچون نظامی زبانی - فرهنگی فهمید.

در نهایت، رهیافت «زبان‌شناسی فرهنگی» نشان می‌دهد با تمرکز بر مفهوم‌سازی‌های فرهنگی، می‌توان معماری ایرانی را به مثابه بازتابی از نظام‌های فکری و اجتماعی تحلیل کرد. این نگرش، فراتر از ارتباط کلی «فرهنگ و معماری»، امکان بررسی چگونگی تجلی باورها، ارزش‌ها و جهان‌بینی در ساختار فضایی را فراهم می‌کند. هرچند در ایران پژوهشگرانی چون مهدی حجت و محمد بهشتی بر پیوند میان فرهنگ و معماری تأکید کرده‌اند^{۱۳}، به کارگیری چارچوب‌های نظری دقیق برای تحلیل نسبت میان ویژگی‌های فضایی و مفهوم‌سازی‌های فرهنگی، هنوز جای پیشرفت دارد. همچنین، برخی پژوهش‌ها به بررسی طرح‌واره‌های فرهنگی در معماری پرداخته‌اند؛ برای نمونه، طرح‌واره‌های فرهنگی مسکن عشایر (شکوری و خدادادی، ۱۳۹۳) و طرح‌واره‌های الگوی مسکن سنتی مراغه (قره‌بگلو و آشتیانی، ۱۴۰۱). با این حال، این حوزه همچنان ظرفیت‌های پژوهشی بسیاری در خود دارد. چارچوب حاضر، با بهره‌گیری از دستاوردهای «زبان‌شناسی فرهنگی»، امکان تحلیل نظام‌مند این نسبت را فراهم می‌کند و پژوهشگر را به طرح پرسش‌های بنیادین فرا می‌خواند: چگونه طرح‌واره‌های فرهنگی در سازمان فضایی معماری ایرانی تجلی می‌یابند؟ مقوله‌های فرهنگی چگونه در ویژگی‌های مادی معماری بازتاب می‌یابند؟ استعاره‌های فرهنگی چگونه جهان‌بینی نهفته در معماری ایرانی را شکل می‌دهند؟

تفسیر حاضر، هرچند نشان می‌دهد کاربست رهیافت‌های زبان‌شناختی می‌تواند لایه‌های ساختاری و معنایی معماری ایران را روشن‌تر کند، با چند محدودیت همراه است: نخست، برقراری تناظر میان سطوح زبانی و معماری نیازمند دقت مفهومی بالا است و هرگونه ساده‌سازی قیاسی ممکن است به تقلیل‌گرایی بینجامد. دوم، برخی مفاهیم (مانند ژرف‌ساخت یا فرانش‌ها) بدون تطبیق دقیق با ویژگی‌های فضایی، مستعد تفسیرهای متفاوت‌اند. سوم، تبیین‌های ارائه‌شده باید در کنار عوامل تاریخی، اقلیمی و اجتماعی مؤثر بر شکل‌گیری معماری سنجیده شود. در نهایت، این مطالعه ماهیتاً نظری - مفهومی است و تعمیم نتایج آن نیازمند آزمون‌های موردی بیش‌تر است.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با ماهیت نظری - مفهومی و با تکیه بر «قیاس ساختاری» میان زبان و معماری، چارچوبی نظام‌مند برای تحلیل معماری در ایران صورت‌بندی کرد. قابلیت‌های نظری این چارچوب نشان داد که با دو رویکرد تطبیقی و روش‌مبنا می‌توان امکان تحلیل معماری ایرانی را در سه ساحت ساختاری، معنایی و تاریخی فراهم کرد. در ساحت ساختاری، با بهره‌گیری از رویکرد تطبیقی پیوندهای ساختاری میان زبان و معماری از منظر فرهنگی آشکار می‌شود و با رهیافت‌های صورت‌گرا و رده‌شناسی، امکان بازشناسی قواعد ترکیب فضایی و الگوهای سازمان‌دهی فراهم می‌شود. در ساحت معنایی، با بهره‌گیری از رهیافت‌های نقش‌گرا و شناختی، نقش‌های اجتماعی فضا و لایه‌های معنایی و مفهوم‌سازی‌های فرهنگی نهفته در کالبد معماری تبیین می‌شوند. در ساحت تاریخی، با کاربست نگرش تاریخی و زیرشاخه‌های آن، الگوهای تحول کالبدی و معنایی و تبارشناسی واحدهای فضایی در معماری پیگیری می‌شود. یافته‌های پژوهش نشان داد که رهیافت‌های زبان‌شناختی بررسی‌شده می‌تواند چارچوب‌ها و زمینه‌های تحلیلی تازه‌ای برای مطالعه معماری در ایران فراهم کنند که در نسبت با پژوهش‌های پیشین، یا کم‌تر مورد بررسی قرار گرفته‌اند یا اصلاً مطالعه نشده‌اند. بدین‌سان، این چارچوب امکان گذر از توصیف‌های تاریخ‌نگارانه به تحلیل‌های ساختاری - معنایی عمیق‌تر را فراهم می‌کند. نوآوری اصلی پژوهش ارائه چارچوبی عملیاتی و چندسطحی برای به کارگیری رهیافت‌های زبان‌شناختی در مطالعه معماری ایران است؛ پاسخی روش‌شناختی به ضعف

موجود در حوزه «معماری‌شناسی» نظری.

با این حال، این چارچوب با محدودیت‌هایی همراه است: نخست، ماهیت این پژوهش نظری - مفهومی است و ظرفیت‌های طرح‌شده نیازمند آزمون عملی و بسط در مطالعات موردی‌اند. دوم، قیاس ساختاری زبان و معماری، در صورت عدم رعایت دقت روش‌شناختی، ممکن است به تطبیق‌های سطحی و غیرمعتبر بینجامد. سوم، در پژوهش حاضر از پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه تاریخ و نظریه معماری استفاده نشده است، درحالی‌که پرداختن به آن‌ها می‌تواند نمونه‌های متفاوتی را که احتمالاً عمیق‌ترند، معرفی کند. اساسی‌ترین گام برای پژوهش‌های آینده، آزمون عملی این چارچوب با تمرکز رهیافتی خاص (مثلاً نقش‌گرا یا شناختی) در مطالعات موردی بر روی مصادیق عینی معماری ایران است. این آزمون تجربی، هم ظرفیت تبیین‌کنندگی چارچوب را می‌سنجد و هم زمینه را برای اصلاح و تکمیل آن فراهم می‌کند. در مجموع، رهیافت‌های زبان‌شناختی می‌توانند چارچوب‌های مطالعات واقع‌گرایانه معماری را گسترده‌تر کنند و به شناسایی ساختارهای بنیادین معماری ایرانی، درک تحولات تاریخی و فرهنگی آن و تدوین چارچوبی منسجم برای مطالعه نظام‌مند معماری یاری رسانند.

سپاسگزاری

با سپاس و قدردانی از دکتر مهدی حجت که راهنمایی‌های ارزشمند و نکات دقیق ایشان نقش مهمی در ارتقای کیفیت این پژوهش داشته است.

پی‌نوشت‌ها

1. Sigfried Giedion (1888–1968)
2. Mario Gandelsonas
3. Normative
4. John Summerson (1904–1992)
5. The classical language of architecture
6. Bruno Zevi (1918–2000)
7. The modern language of architecture
8. Charles Jencks (1939–2019)
9. The language of post-modern architecture
10. Christian Norberg-Schulz (1926–2000)
11. Meaning in western architecture
12. Architecture: Language, presence, place
13. Donald Preziosi (1941)
14. *Architecture, language, and meaning: The origins of the built world and its semiotic organization*
15. Martin Donougho
16. "The language of architecture"
17. Georgia Clarke
18. Paul Crossley
19. Architecture and language: Constructing identity in European architecture
20. Umberto Eco (1932–2016)
21. "Function and sign: Semiotics of architecture"
22. Double articulation
23. André Martinet (1908–1999)
24. Olena Remizova
25. "The structure of the architectural language"
26. Jason Rhys Parry

27. "Primal weaving: Structure and meaning in language and architecture"
28. Nicholas Temple
29. Architecture and the language debate: Artistic and linguistic exchanges in early modern Italy
30. Arata Isozaki (1931–2022)
31. Kenjiro Okazaki
32. . 漢字と建築 [Kanji and architecture]
33. Salvator-John A. Liotta
34. "Patterns, Japanese spatial culture, nature, and generative design"
35. "Unzipped Tokyo: Language, body, architecture"
36. Smallness
37. Philippe Bonnin
38. "Espace et écriture: Relations entre les idéogrammes chinois et japonais et l'alphabet romain, et la création de l'espace urbain dans l'Asie et l'Europe" [Space and writing: Relations between Chinese and Japanese ideograms and the Roman alphabet, and the creation of urban space in Asia and Europe]
39. "Alfabeto e ideogrammi: Relazioni fra linguaggio, architettura e metropoli in Oriente ed Occidente" [Alphabet and ideograms: Relations among language, architecture, and the metropolis in the East and the West]
40. Agustin Rebecca Lakawa
41. "The relationship between language and architecture: A case study of Betawi cultural village at Setu Babakan, South Jakarta, Indonesia"
42. Antoine Quatremère de Quincy
43. Formal linguistics
44. Noam Chomsky (1928)
45. Christopher Alexander (1936)
46. A pattern language: Towns, buildings, construction
47. M. Eden
48. R. Narasimhan
49. George Stiny
50. James Gips
51. Phrase structure grammar
52. Systemic functional linguistics
53. Michael Alexander Kirkwood Halliday (1925–2018)
54. Michael O'Toole
55. The language of displayed art
56. "Opera ludentes: The Sydney opera house at work and play"
57. Benjamin Lee Whorf (1897–1941)
58. "Linguistic factors in the terminology of Hopi architecture"
59. Giovanni Bennardo
60. Language, space, and social relationships: A foundational cultural model in Polynesia
61. Svenja Völkel
62. Social structure, space and possession in Tongan culture and language
63. Penelope Brown
64. "Language, culture and spatial cognition"
65. W. J. Mitchell
66. "The grammar of paradise: On the generation of Mughul gardens"
67. Hank Koning
68. Julie Eizenberg
69. "The language of the prairie: Frank Lloyd Wright's prairie houses"
70. F. Downing
71. U. Flemming
72. "The bungalows of Buffalo"
73. "More than the sum of parts: The grammar of Queen Anne houses"
74. Shang-chia Chiou

75. Ramesh Krishnamurti
 76. "The grammar of Taiwanese traditional vernacular dwellings"
 77. "The grammatical basis of chinese traditional architecture"
 78. Amos Rapoport (1929)
 79. Choremé
- واژه «گرم» برگرفته از واژه «گرا» (chora) به معنای «فضا، مکان» است (Eco, 1997, 192).
80. Diachrony
 81. Comparative linguistics
 82. Ferdinand de Saussure (1857–1913)
 83. Synchrony
 84. Generative-transformational grammar
 85. Document analysis
 86. Directed content analysis
 87. Analogical transfer
 88. Sapir-Whorf hypothesis
 89. Wilhelm von Humboldt (1767–1835)
 90. A history of architecture: Settings and rituals
 91. Spiro Kostof (1936–1991)
۹۲. پژوهشگران بسیاری بر اهمیت جنبه‌های فرهنگی معماری، که در نظریه پردازی و تاریخ نگاری دوره مدرن تا حد بسیاری دست کم گرفته شده بود، پرداخته‌اند. یکی از مهم‌ترین ایشان، ایمس راپوپورت است. نک: راپوپورت، ۱۳۸۲.
۹۳. مراحل تحول تاریخی واژه فارسی باستان «آپادانا» به «ایوان» چنین است: (حسن دوست، ۱۳۸۳، ۱۵۴).
- «ایوان» $\text{appadāna} < \text{apaḍān} < \text{āḥḍān} < \text{āḥḍān} < \text{āiḥḍān} < \text{ēvān}$
94. Typology
 95. Deep structure
 96. *The nature of order*
 97. Wholeness
 98. Surface structure
 99. Context
 100. Expression (substance)
 101. Content (form)
 102. Spatial order-units
 103. Semantics
 104. Ideational metafunction
 105. Interpersonal metafunction
 106. Textual metafunction
 107. Cognitive linguistics
۱۰۸. گرایش‌هایی چون روان‌شناسی گشتالت، پدیدارشناسی، زبان‌شناسی اجتماعی، گفتمان‌شناسی و زبان‌شناسی روان‌شناختی که از شاخه‌های زبان‌شناسی شناختی هستند، می‌توانند در پژوهش‌های دیگر بررسی شوند.
109. Ethnolinguistics / cultural linguistics
 110. Cultural conceptualisation
 111. James Elmes
 112. Sir William Jones (1746–1794)
- سر ویلیام جونز، زبان‌شناس بریتانیایی که با نشان دادن خویشاوندی زبان سانسکریت با زبان یونانی و لاتین، بنیان خانواده هندواروپایی و زبان‌شناسی تاریخی-تطبیقی را پی‌ریخت.
113. Adrian Forty (1948)
 114. Mohammad Sayed Ahmad
 115. Munia Hweidi
 116. Alexandra Harrer
 117. Christian Bromberger
 118. Morten Boeriis
 119. Nina Nørgaard
۱۲۰. برای مطالعه بیشتر، نک: بهشتی و همکاران، ۱۴۰۱؛ حائری‌مازندرانی، ۱۳۹۵.

فهرست منابع

- آراتو، آنتونی (۱۳۸۴). درآمدی بر زبان شناسی تاریخی. ترجمه یحیی مدرسی. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ابوالقاسمی، محسن (۱۳۷۳). تاریخ زبان فارسی. سمت.
- ابوالقاسمی، محسن (۱۳۷۴). ریشه شناسی (ایتمولوژی). ققنوس.
- اتینگهاوزن، ریچارد و گرابار، الگ (۱۳۸۳). هنر و معماری اسلامی (۱)؛ ۶۵۰-۱۲۵۰. ترجمه یعقوب آژند. سمت.
- باقری، مهري (۱۳۷۱). مقدمات زبان شناسی. دانشگاه تبریز.
- البرزی ورکی، پرویز (۱۳۸۱). رده شناسی ساخت واژي. پژوهش زبان های خارجی، ۱۲، ۳-۱۸. https://jor.ut.ac.ir/article_12295.html
- البرزی ورکی، پرویز (۱۴۰۰). واکاوی مقایسه زبان ها. پژوهش های زبان شناختی در زبان های خارجی، ۱۱(۱)، ۱-۱۰. <https://doi.org/10.22059/JFLR.2020.291414.695>
- برومبوزه، کریستیان (۱۳۷۰). مسکن و معماری در جامعه روستایی گیلان (مطالعات مردم شناسی). ترجمه علاءالدین گوشه گیر. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- بلوکباشی، علی (۱۳۸۸). در فرهنگ خود زیستن و به فرهنگ های دیگر نگرستن. گل آذین.
- بهشتی، سید محمد؛ نجفی، الناز و ابوترابی، بهنام (۱۴۰۱). ایران کجاست، ایرانی کیست. روزنه.
- پارسی، فرامرز (۱۳۹۱). روش طراحی در معماری تاریخی ایران. معمار، ۷۲(۸)، ۷۰-۷۶.
- پاکتچی، احمد (۱۳۸۷). الزامات زبان شناختی مطالعات میان رشته ای. مطالعات میان رشته ای در علوم انسانی، ۱۱(۱)، ۱۱۱-۱۳۵. <https://doi.org/10.7508/isih.2009.01.007>
- پوپ، آرتور ایهام (۱۳۸۷). معماری دوره اسلامی؛ مقدمه. آرتور ایهام پوپ و فیلیس آکرمن (ویراستاران)، سیری در هنر ایران (جلد سوم، صص. ۱۱۱۳-۱۱۲۹). ترجمه باقر آیت الله زاده شیرازی. علمی و فرهنگی.
- پیرنیا، محمدکریم (۱۳۸۲). سبک شناسی معماری ایرانی. پژوهنده.
- پیرنیا، محمدکریم (۱۳۷۸/۱۳۵۰). سبک شناسی. گلستان هنر، ۴، ۵۸-۵۰ (چاپ نخست مقاله: هنر و معماری، ۱۱ و ۵۳-۶۶).
- حائری مازندرانی، محمدرضا (۱۳۹۵). خانه، فرهنگ، طبیعت: بررسی معماری خانه های تاریخی و معاصر به منظور تدوین فرایند و معیارهای طراحی خانه. مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- حسن دوست، محمد (۱۳۸۳). فرهنگ ریشه شناختی زبان فارسی. فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- حسینی، کیانوش و نوروزبرازجانی ویدا (۱۳۹۷). الگوی نوین از دستور زبان شکل در معماری خانه امروز: نمونه موردی: خانه های مجموعه ای قاجاری شهرهای تبریز و تهران. باغ نظر، ۵(۶۳)، ۲۹-۴۰. <https://doi.org/10.22034/bagh.2018.67365>
- حسینی، کیانوش؛ نوروزبرازجانی ویدا و سلامی، محمدرضا (۱۳۹۵). بازخوانی فرم حیاط و فضاهای وابسته آن با استفاده از دستور زبان شکل در معماری در یک صد خانه دوره قاجار شهر کاشان. باغ نظر، ۳(۴۴)، ۶۵-۷۶. https://www.bagh-sj.com/article_42148.html
- حسینی، سیدامیر و بمانیان، محمدرضا (۱۴۰۱). دستور زبان شکل خانه های سنتی کاشان: بررسی ساختار شکلی و روابط فضایی ۱۹ خانه تاریخی کاشان. نقش جهان، ۱۲(۲)، ۱-۲۰. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23224991.1401.12.2.3.5>
- حسینی، سیدامیر؛ فتحی، شهاب الدین؛ بمانیان، محمدرضا و مهدوی نژاد، محمدجواد (۱۴۰۳). رمزگشایی عناصر معماری به کمک دستور زبان شکل (گونه شناسی فضاهای ۶۴ خانه تاریخی از کاشان، یزد و اصفهان). باغ نظر، ۱۲(۱۴۱)، ۵-۱۴. <https://doi.org/10.22034/bagh.2025.424282.5497>
- خزاعی، فاطمه؛ صافی زاده، مینا؛ افهمی، رضا و سنوسی حسن، احمد (۱۳۹۸). تأثیرپذیری تزئینات معماری کرمان از فرهنگ ایرانی، هندی و چینی (عهد صفویه تا دوران معاصر). باغ نظر، ۶(۷۲)، ۶۵-۸۰. <https://doi.org/10.22034/bagh.2019.87494>
- دبیرمقدم، محمد (۱۳۸۶). تکوین زبان شناسی نظری در جهان و بازنمود آن در ایران. بخارا، ۶۳، ۹۷-۱۲۴.
- دبیرمقدم، محمد (۱۳۸۷). زبان، گونه، گویش و لهجه: کاربردهای بومی و جهانی. ادب پژوهی، ۲(۵)، ۹۱-۱۲۸. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17358027.1387.2.5.4.6>
- دبیرمقدم، محمد (۱۳۸۷). زبان شناسی نظری: پیدایش و تکوین دستور زایشی. سمت.
- دبیرمقدم، محمد (۱۳۹۲). رده شناسی زبان های ایرانی (جلد اول). سمت.

- رایوپورت، آموس (۱۳۸۲). خاستگاه های فرهنگی معماری. ترجمه صدف آل رسول و افرا بانک، خیال، ۸، ۵۶-۹۷.
- راسخ مهند، محمد (۱۳۸۶). اصول و مفاهیم بنیادی زبان شناسی شناختی. بخارا، ۶۳، ۱۷۲-۱۹۱.
- راسخ مهند، محمد (۱۳۹۲). درآمدی بر زبان شناسی شناختی؛ نظریه ها و مفاهیم. سمت.
- راسخ مهند، محمد (۱۴۰۰). مکاتب زبان شناسی. آگاه.
- رضائی نیا، عباسعلی (۱۳۹۶). صورت ایوان در معماری ایرانی، از آغاز تا سده های نخستین اسلامی. مطالعات معماری ایران، ۱۱(۱)، ۱۴۴-۱۲۵. https://jias.kashanu.ac.ir/article_111784.html
- روبینز، رابرت هنری (۱۳۹۵). تاریخ مختصر زبان شناسی. ترجمه علی محمد حق شناس. مرکز.
- زاهدی، کیوان (۱۳۸۸). زبان، تفکر و فرهنگ: دیدگاه ها و برهان ها. تحقیقات فرهنگی، ۱۱(۱)، ۴۶-۱۷. <https://doi.org/10.7508/ijcr.2009.05.002>
- شریفی، آزاده (۱۳۹۷). بافت در زبان شناسی نقش گرا و کاربری های آن در نمونه هایی از ادبیات کلاسیک فارسی. مطالعات نقد زبانی و ادبی، ۷۴، ۷۵۶-۹۱.
- شکوری، رضا و خدادادی، الهام (۱۳۹۳). طرحواره سکونت عشایر؛ نمونه موردی عشایر قشقایی سمیرم. باغ نظر، ۱۱(۲۸)، ۳-۱۴. https://www.bagh-sj.com/article_4859.html
- صفوی، کیوان (۱۳۷۴). واژه های قرضی در زبان فارسی. نامه فرهنگ، ۱۹، ۹۷-۱۱۱.
- صفوی، کیوان (۱۳۹۱). آشنایی با زبان شناسی در مطالعات ادب فارسی. علمی.
- عزیزمحمدی، فاطمه (۱۳۸۲). بررسی برخی فرآیندهای رایج قرض گیری در زبان فارسی. علوم و فناوری اطلاعات، ۱۸(۳ و ۴)، ۷۱-۷۴.
- علوی مقدم، سیدبهنام (۱۳۸۴). مکاتب مسلط زبان شناسی امروز. رشد آموزش زبان و ادب فارسی، ۷۴، ۸۰-۸۳.
- قبادیان وحید (۱۳۸۲). بررسی اقلیمی ابنیه سنتی ایران. دانشگاه تهران.
- قره بگلو، مینو و آشتیانی، حمیدرضا (۱۴۰۱). نقش طرحواره های ذهنی در شکل گیری الگوی مسکن سنتی مراغه. اندیشه معماری، ۱۲(۶)، ۴۰-۵۷. <https://doi.org/10.30479/at.2022.16654.1843>
- قزلباش، محمدرضا و ابوالضیاء، فرهاد (۱۳۶۲). الفبای کالبدی خانه سنتی یزد. دفتر تحقیقات و معیارهای فنی.
- قیومی بیدهندی، مهرداد (۱۳۸۴). بررسی انتقادی چهار تاریخ نامه معماری ایران. خیال، ۱۵، ۳۷-۴۰. <https://www.noor-mags.ir/view/fa/articlepage/583403>
- قیومی بیدهندی، مهرداد (۱۳۸۶).
- گلفام، ارسلان (۱۳۷۹). شباهت ها و تفاوت های زبانی: جهانی ها و رده شناسی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، ۴۳(۱۵۵)، ۱۹۰-۱۷۱. https://journals.ut.ac.ir/article_13497.html
- گلیجانی مقدم، نسرين (۱۳۸۶). تاریخ شناسی معماری ایران. دانشگاه تهران.
- گیدنون، زیگفريد (۱۳۸۵). فضا، زمان و معماری. ترجمه منوچهر مزینی. علمی و فرهنگی.
- لباف خانیکی، میثم (۱۳۹۱). تحلیل تطبیقی یک فرم خاص در معماری دستکند: مهرباهای ایرانی و میترائیوم های رومی. اثر، ۵۸، ۱۰۸-۹۳.
- مارتینه، آندره (۱۳۷۸). اصول زبان شناسی عمومی. ترجمه سید علاءالدین گوشه گیر. دانشگاه شهید چمران اهواز.
- مدرسی، یحیی (۱۳۹۳). درآمدی بر جامعه شناسی زبان. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- مشکوة الدینی، مهدی (۱۳۸۱). سیر زبان شناسی. دانشگاه فردوسی مشهد.
- معماریان، غلامحسین (۱۳۸۴). آشنایی با معماری مسکونی ایرانی: گونه شناسی برون گرا. دانشگاه علم و صنعت.
- معینیان، نرمینه (۱۳۹۲). تحلیل نظریه نسبیت زبانی در پرتو شواهد جامعه شناختی و مردم شناختی. مطالعات جامعه شناسی، ۶(۲۱)، ۷۳-۹۲. https://journals.iau.ir/article_523411.html
- ملک محمدی بیدهندی، حنا؛ سلطان زاده، حسین و ارمان، مریم (۱۴۰۱). تأثیر معماری خانه های چوبی روسیه بر خانه های چوبی گمیشان. باغ نظر، ۲۹(۱۰۶)، ۱۹-۳۲. <https://doi.org/10.22034/bagh.2021.280102.4854>
- منتظر، بهناز؛ سلطان زاده، حسین و حسینی، سیدبهشید (۱۳۹۸). تبیین تأثیر معماری نئوکلاسیک قرن ۱۸ و ۱۹ روسیه بر معماری بناهای اداری-خدماتی ایران (دوره قاجار و پهلوی اول). باغ نظر، ۲۶(۷۰)، ۷۳-۸۶. <https://doi.org/10.22034/bagh.2019.84971>
- مولتن ویلیام گم ول (۱۳۵۰). مختصات و تاریخ زبان شناسی. ترجمه حسین مریدی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه

- فردوسی مشهد، ۲۷(۷)، ۵۸۱-۶۰۱.
- مهاجر، مهران و نبوی، محمد (۱۳۹۳). به سوی زبان‌شناسی شعر. آگه.
 - ناتل خانلری، پرویز (۱۳۶۵). تاریخ زبان فارسی (جلد ۱). نشر نو.
 - ناتل خانلری، پرویز. (۱۳۴۷). زبان‌شناسی و زبان فارسی. بنیاد فرهنگ ایران.
 - نوربرگ-شولتس، کریستیان (۱۳۸۷). معماری: حضور، زبان و مکان. ترجمه علیرضا سیداحمدیان. نیلوفر.
 - هنله، پل (۱۳۷۸). زبان، اندیشه و فرهنگ. یدالله موقن (ویراستار)، زبان، اندیشه و فرهنگ (صص. ۱-۳۰). هرمس.
 - هیلن‌برند، رابرت (۱۳۹۳). معماری اسلامی: شکل، کارکرد و معنی. ترجمه باقر آیت‌الله‌زاده شیرازی. روزنه.
 - Agrest, D., & Gandelonas, M. (1996). Semiotics and architecture: Ideological consumption or theoretical work. In K. Nesbitt (Ed.), *Theorizing a new agenda for architecture: An anthology of architectural theory 1965–1995* (pp. 112–121). Princeton Architectural Press.
 - Alexander, C. (1977). *A pattern language: Towns, buildings, construction*. Oxford University Press.
 - Alexander, C. (2004). *The nature of order: An essay on the art of building and the nature of the universe. Vol. 1: The phenomenon of life*. Center for Environmental Structure.
 - Anttila, R. (1989). *Historical and comparative linguistics*. John Benjamins Publishing Company.
 - Arlotto, A. (1981). *Introduction to historical linguistics*. University Press of America.
 - Bennardo, G. (2009). *Language, space, and social relationships: A foundational cultural model in Polynesia*. Cambridge University Press.
 - Blair, S. S. (1996). Review of Islamic architecture: Form, function, and meaning, by R. Hillenbrand. *The Burlington Magazine*, 138(1121), 544–545.
 - Boeriis, M., & Nørgaard, N. (2013). Architectural discourse: The material realization of framing and discourse in a university building. *International Journal of Language and Communication*, 38, 71–100. <https://doi.org/10.21996/zwjy-v284>
 - Bonnin, P., & Liotta, S.-J. A. (2015). Alfabeto e ideogrammi: Relazioni fra linguaggio, architettura e metropoli in Oriente ed Occidente [Alphabet and ideograms: Relations among language, architecture, and the metropolis in the East and the West]. In M. Pecchioli (Ed.), *Cronache dal techno-medio-evo [Chronicles from the techno-medieval age]* (pp. 249–271). Mimesis.
 - Brown, P. (2015). Language, culture, and spatial cognition. In F. Sharifian (Ed.), *The Routledge handbook of language and culture* (pp. 261–278). Routledge.
 - Calmeyer, P. (1994). Babylonische und Assyrische elemente in der achaimenidischen Kunst [Babylonian and Assyrian elements in Achaemenid art]. In H. Sancisi-Weerdenburg, A. Kuhrt, & M. C. Root (Eds.), *Achaemenid history VIII: Continuity and change* (pp. 131–147). Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten [Netherlands Institute for the Near East].
 - Campbell, L. (1999). *Historical linguistics: An introduction*. Edinburgh University Press.
 - Campbell, L., & Mixco, M. J. (2007). *A glossary of historical linguistics*. Edinburgh University Press.
 - Chiou, S., & Krishnamurti, R. (1995a). The grammar of Taiwanese traditional vernacular dwellings. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 22(6), 689–720. <https://doi.org/10.1068/b220689>
 - Chiou, S., & Krishnamurti, R. (1995b). The grammatical basis of Chinese traditional architecture. *Languages of Design*, 3(1), 5–31.
 - Chomsky, N. (1985). *Aspects of the theory of syntax*. MIT Press.
 - Clarke, G., & Crossley, P. (2000). *Architecture and language: Constructing identity in European architecture c. 1000–c. 1650*. Cambridge University Press.

- Curtis, W. J. R. (1996). *Modern architecture since 1900* (3rd ed.). Phaidon Press.
- Donougho, M. (1987). The language of architecture. *Aesthetic Education*, 21(3), 53–67.
- Downing, F., & Flemming, U. (1981). The bungalows of Buffalo. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 8(3), 269–293. <https://doi.org/10.1068/b080269>
- Eco, U. (1997). Function and sign: The semiotics of architecture. In N. Leach (Ed.), *Rethinking architecture: A reader in cultural theory* (pp. 173–193). Routledge.
- Elmes, J. (1823). *Lectures on architecture: Comprising the history of the art from the earliest times to the present day*. Priestley and Weale.
- Fauziati, E. (2016). Systemic functional linguistics and its implication in foreign language teaching. *Prosiding Seminar Nasional Kajian Bahasa dan Pengajarannya*, 45–54.
- Flemming, U. (1987). More than the sum of parts: The grammar of Queen Anne houses. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 14(3), 323–350. <https://doi.org/10.1068/b140323>
- Forty, A. (2000). *Words and buildings: A vocabulary of modern architecture*. Thames & Hudson.
- Gandelonas, M. (1998). Linguistics in architecture. In K. M. Hays (Ed.), *Architecture theory since 1968* (pp. 112–122). MIT Press.
- Gentner, D. (1983). Structure-mapping: A theoretical framework for analogy. *Cognitive Science*, 7(2), 155–170. [https://doi.org/10.1016/S0364-0213\(83\)80009-3](https://doi.org/10.1016/S0364-0213(83)80009-3)
- Gips, J. (1975). *Shape grammars and their uses*. Springer Basel AG.
- Halliday, M. A. K. (2005). *On grammar*. Continuum.
- Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.
- Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. M. (2006). *Construing experience through meaning*. Continuum.
- Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. M. (2014). *Halliday's introduction to functional grammar* (4th ed.). Routledge.
- Harrer, A. (2018). The paradox of the angled bracket-arm and the unorthodox “speech patterns” of Shanxi regional architecture. *Sino-Platonic Papers*, 279, 1–42. <https://architecturasinica.org/bibl/9ACICTX4>
- Hays, K. M. (Ed.). (1998). *Architecture theory since 1968*. MIT Press.
- Holyoak, K. J. (2005). Analogy. In K. J. Holyoak & R. G. Morrison (Eds.), *The Cambridge handbook of thinking and reasoning* (pp. 117–142). Cambridge University Press.
- Hsieh, H.-F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 1288–1277, (9)15. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>
- Isozaki, A., & Okazaki, K. (2003). 漢字と建築 [Kanji and architecture]. INAX Shuppan.
- Jencks, C. (1977). *The language of post-modern architecture*. Rizzoli.
- Klein, J., Joseph, B., & Fritz, M. (Eds.). (2017). *Handbook of comparative and historical Indo-European linguistics*. De Gruyter Mouton.
- Koning, H., & Eizenberg, J. (1981). The language of the prairie: Frank Lloyd Wright's prairie houses. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 323–295, (3)8. <https://doi.org/10.1068/b080295>
- Kostof, S. (1995). *A history of architecture: Settings and rituals* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Lakawa, A. R. (2015). The relationship between language and architecture: A case study of Betawi cultural village at Setu Babakan, South Jakarta, Indonesia. *International Journal of*

- Humanities and Social Science*, 101–84 ,(8)5. <https://www.ijhssnet.com/journal/index/3189>
- Lavin, S. (1992). *Quatremère de Quincy and the invention of a modern language of architecture*. MIT Press.
 - Liotta, S.-J. A. (2012a). Patterns, Japanese spatial culture, nature, and generative design. In S.-J. A. Liotta & M. Belfiore (Eds.), *Patterns and layering: Japanese spatial culture, nature and architecture* (pp. 51–8). Die Gestalten Verlag.
 - Liotta, S.-J. A. (2012b). Unzipped Tokyo: Language, body, architecture. In D. Radović & D. Boontharm (Eds.), *Small Tokyo: Measuring the non-measurable* (pp. 31–24). Flick Studio.
 - Liotta, S.-J. A., & Bonnin, P. (2014). Espace et écriture: Relations entre les idéogrammes chinois et japonais et l'alphabet romain, et la création de l'espace urbain dans l'Asie et l'Europe [Space and writing: Relations between Chinese and Japanese ideograms and the Roman alphabet, and the creation of urban space in Asia and Europe]. In C.-N. Douady (Ed.), *De la trace à la trame: La voie, lecture du développement urbain [From trace to fabric: The path, a reading of urban development]* (pp. 199-208). L'Harmattan [The Harmattan].
 - Maziar, A. (2024). *Historiography of Iranian art in contemporary Iran: Science vs. ideology / West vs. East / Modernity vs. tradition*. mohit.art, Notes #14. <https://mohit.art/notes-14/historiography-of-iranian-art-in-contemporary-iran/>
 - Nesbitt, K. (Ed.). (1996). *Theorizing a new agenda for architecture: An anthology of architectural theory 1965–1995*. Princeton Architectural Press.
 - Noble, J. (2000). The architectural typology of Antoine Chrysostome Quatremère de Quincy (1755–1849). *Edinburgh Architecture Research*, 27, 147–161. https://blogs.ed.ac.uk/ear-journal/wp-content/uploads/sites/3710/2011/11/EAR_27_71.pdf
 - Norberg-Schulz, C. (1980). *Meaning in western architecture*. Rizzoli.
 - Norberg-Schulz, C. (2000). *Architecture: Language, presence, place*. Skira.
 - O'Toole, M. (1994). *The language of displayed art*. Leicester University Press.
 - O'Toole, M. (2004). Opera ludentes: The Sydney opera house at work and play. In K. L. O'Halloran (Ed.), *Multimodal discourse analysis: Systemic-functional perspectives* (pp. 11-27). Continuum.
 - Parry, J. R. (2017). Primal weaving: Structure and meaning in language and architecture. *SubStance*, 46(3), 125–149. <https://doi.org/10.3368/ss.46.3.125>
 - Preziosi, D. (1979). *Architecture, language, and meaning: The origins of the built world and its semiotic organization*. Mouton.
 - Remizova, O. (2016). The structure of the architectural language. *Architectural Studies*, 1(2), 81–86. <https://arch-studies.com.ua/en/journals/tom-1-2-2015/pobudova-arkhityekturnoyi-movi>
 - Sayed Ahmad, M., & Hweidi, M. (2023). *Space, makan, kūkan: Phenomenology of space through etymology*. Criticall V international conference on architectural design and criticism: Book of abstracts.
 - Seidl, U. (1994). Achaimenidische Entlehnungen aus der urartäischen Kultur [Achaemenid borrowings from the Urartian culture]. In H. Sancisi-Weerdenburg, A. Kuhrt, & M. C. Root (Eds.), *Achaemenid history VIII: Continuity and change* (pp. 131-147). Nederlands Instituut voor het Nabije Osten [Netherlands Institute for the Near East].
 - Sharifian, F. (2017). *Cultural linguistics: Cultural conceptualisations and language*. John Benjamins.
 - Stiny, G. (1976). Two exercises in formal composition. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 3(2), 187–210. <https://doi.org/10.1068/b030187>
 - Stiny, G., & Gips, J. (1972). Shape grammars and the generative specification of painting and

- sculpture. In O. R. Petrocelli (Ed.), *The best computer papers of 1971* (pp. 125–135). Auerbach.
- Stiny, G., & Mitchell, W. J. (1980). The grammar of paradise: On the generation of Mughul gardens. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 7(2), 209–226. <https://doi.org/10.1068/b070209>
 - Summerson, J. (1964). *The classical language of architecture*. MIT Press.
 - Temple, N. (2020). *Architecture and the language debate: Artistic and linguistic exchanges in early modern Italy*. Routledge.
 - Velupillai, V. (2012). *An introduction to linguistic typology*. John Benjamins Publishing Company.
 - Völkel, S. (2010). *Social structure, space and possession in Tongan culture and language*. John Benjamins Publishing Company.
 - Whorf, B. L. (1953). Linguistic factors in the terminology of Hopi architecture. *International Journal of American Linguistics*, 19(2), 141–145. <https://www.jstor.org/stable/1262812>
 - Witherspoon, G. (1975). The central concepts of Navajo world view (I). *Linguistics*, 13(161), 69–88. <https://doi.org/10.1515/ling.1975.13.161.69>
 - Zevi, B. (1978). *The modern language of architecture*. University of Washington Press.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Journal of Architecture and Urban Planning. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

آل بویه، زهرا؛ رحیم زاده، محمدرضا؛ زارع، لیلا و محمودی بختیاری، بهروز (۱۴۰۵).
 رهیافت های زبان شناختی در تحلیل نظام مند معماری ایرانی. *فصلنامه علمی نامه معماری*
 و شهرسازی، ۱۸ (۵۱)، ۴۳–۵.

DOI: 10.30480/aup.2026.5628.2237

URL: https://aup.journal.art.ac.ir/article_1568.html